

Laisvė išvykti: asmens judumo kontrolė Tado Kosciuškos sukilimo metu

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Švietimo akademija, Ševčenkos g. 31, Vilnius
el. p. ramune.smigelskyte-stukiene@vdu.lt
ORCID 0000-0002-3361-4151

Anotacija. Straipsnyje analizuojama asmens judumo kontrolės raida Tado Kosciuškos sukilimo metu. Remiantis centrinių sukilimo institucijų ir lokaliųjų Abiejų Tautų Respublikos tvarkomųjų komisijų dokumentacija atskleidžiama, kad leidimo išvykti dokumentų išdavimo reglamentavimas 1794 m. sukilimo metu Lenkijoje ir Lietuvoje atspindėjo bendrąsias Naujųjų laikų Europoje revoliucinių vyriausybių vykdytos asmenų migracijos kontrolės griežtinimo tendencijas.

Esminiai žodžiai: migracija, pasų išdavimo tvarka, judumo kontrolė, 1794 m. Tado Kosciuškos sukilimas.

Abstract. The article analyses the development of mobility control during the Kościuszko Uprising. Based on the documentation of the central uprising institutions and the local regulatory commissions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the article shows that the regulation of the issue of departure permits during the 1794 Uprising in Poland and Lithuania reflected the general tendencies of tightening migration control undertaken by revolutionary governments in Europe during the modern era.

Keywords. Migration, passport control, mobility, Tadeusz Kościuszko Uprising of 1794.

Įvadas

Šiuolaikiniame pasaulyje vykstantys intensyvūs migracijos procesai, pabėgėlių išleidimo, migrantų priėmimo / išsiuntimo klausimai neišvengiamai skatina labiau domėtis asmens judėjimo laisvės ir jos suvaržymų istorija. Valstybinių kontrolės ir priežiūros

institucijų tyrimų lauką papildė vis nauji darbai, skirti asmens tapatybės dokumentų išdavimo praktikai bei laisvės išvykti ribojimų raidai, formuojasi asmens identifikavimo istoriją tiriančių mokslininkų centrai ir profesinės asociacijos¹.

Į gyventojų judumo istoriją žvelgiant per komunikacijos ir mobilumo kontrolės kategorijų prizmę, šiuolaikinėje istoriografijoje plačiai analizuojama asmens identifikavimo ir tapatybės patikros procedūrų raida skirtingose šalyse ir regionuose. 2007 m. Paryžiuje išleistame 23 autorių kolektyviniame darbe atskleista asmens identifikavimo ir migracijos kontrolės struktūrų raida Viduržemio jūros regione nuo antikos iki naujųjų laikų². JAV sociologas Johnas Torpey'us, išanalizavęs tapatybės dokumentų išdavimą kaip priemonę kontroliuoti keliaujančius asmenis, išryškino nacionalinių valstybių formavimosi ir pasų kontrolės sistemos stiprinimo sąsajas. Mokslininko nuomone, nacionalinė naujųjų laikų valstybė, transformuodama abstrakčią erdvę į apgyvendintą teritoriją, įgijo galią kontroliuoti šią erdvę. Kontrolė reišė žmonių skirstymą į savus ir svetimus, o tokį skirstymą įtvirtinti padėjo asmens tapatybės dokumentai³.

Šiaurės Amerikos ir Europos mokslininkai Valentinas Groebneris, Gerardas Noi-rietas, Davidas Lyonas, Jonas Agaro, Peteris Beckeris ir kiti, išanalizavę tapatybės „dokumentinimo“ formų bei metodų kaitą nuo vėlyvųjų viduramžių iki šių dienų, išskyrė 5 svarbiausius asmens dokumentų raidos etapus: 1) ankstyvųjų naujųjų laikų epochą, 2) XIX a. revoliucijų laikotarpį, 3) tautinių valstybių formavimosi šimtmetį, 4) sovietmetį, 5) antropometrijos, DNR tyrimų bei skaitmeninių technologijų taikymą įvedant asmens tapatybės kortelių sistemą šiuolaikinėje visuomenėje⁴.

Svarų indėlį į XVIII a. paskutinių dešimtmečių ir XIX a. pradžios asmens judumo kontrolės tyrimų istoriografiją įnešė Prancūzijos mokslininkai Vincentas Milliotas, Vincentas Denis, Michelis Pertué ir kiti. Vincentas Milliotas, analizuodamas policinių institucijų istoriją, atkreipė dėmesį į tiesioginį ryšį tarp didėjančio gyventojų mobilumo

¹ Viena iš akademių asociacijų, skirtą asmens tapatybės dokumentų tyrimams naujųjų ir naujausių laikų epochoje, 2008 m. įsteigė Oksfordo ir Esekso universitetų mokslininkai Jane Caplan ir Edwardas Higgsas. Plačiau žr. prieigą internete: <<https://identinet.wordpress.com/about/>> [žiūrėta 2019 02 10].

² MOATTI, Claudia; KAYSER, Wolfghang (dir). *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2007.

³ TORPEY, John. *The Invention of Passport. Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, New York, 2000; TORPEY, John. Le contrôle des passeports et la liberté de circulation. Le cas de l'Allemagne au XIXe siècle. *Genèses*, 1998, No. 30, p. 53–76 [žiūrėta 2019 02 10]. Prieiga internete: <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/genes_1155-3219_1998_num_30_1_1496>.

⁴ CAPLAN, Jane; TORPEY, John. C. (ed.). *Documenting Individual Identity – The Development of State Practices in the Modern World*, ed. by. New Jersey: Princeton University Press, 2001.

ir jį kontroliuojančios biurokratijos plėtros⁵. Mokslininkai, kartu su Vincentu Denisu ištyrę asmens identifikavimo procedūrų raidą Apšvietos epochoje, nustatė, kad XVIII a. antrojoje pusėje Prancūzijoje sistemingai buvo griežtinama asmens tapatybės dokumentų išdavimo tvarka ir jos kontrolė: 1778 m. įsigaliojo bendros asmens identifikavimo taisyklės ir reikalauta pase ar kitame tapatybės dokumente (pvz., samdomiems darbininkams išduodamame pažymėjime-sertifikate) nurodyti asmens vardą, luominę padėtį, gyvenamąją vietą ir kelionės tikslą; nuo 1780 m. Prancūzijoje išduodamų asmens tapatybės dokumentų autentiškumą turėjo laiduoti spausdintas formuliaras, antspaudas ir parašas. Vėliau, siekiant gauti pasą, reikėjo turėti asmens tapatybę patvirtinančius liudininkus arba pateikti kitą atitinkamos valdžios institucijos išduotą dokumentą-sertifikatą. Asmens dokumentą išduodanti valdžios institucija garantavo tiek vykstančio asmens tapatumą, tiek ir laisvą jo judėjimą⁶.

Ypatingo tyrėjų dėmesio sulaukė asmens judumo kontrolės ir pasų išdavimo griežtinimo procesai sukilimų bei revoliucijų laikotarpiu. Revoliucinės XVIII a. pabaigos prancūzų vyriausybės politiką migrantų atžvilgiu ištyręs teisės istorikas Michelis Pertué pabrėžė, kad pasai buvo pamažu standartizuojami ir tobulinami, o jų išdavimo tvarka – nuolat griežtinama, nes revoliucinei vyriausybei buvo būtina atpažinti svetimšalius, žinoti, iš kur jie atvyko, kokių tikslu ir kur keliauja⁷. Kita vertus, didėjant asmens judumo kontrolei, augo asmens tapatybės dokumentus klastojančių ar tapatybes „pasisavinančių“ asmenų skaičius. Šveicarijos mokslininko Valentino Groebnerio nuomone, dėl dažnų pasų klasojimo ir vagysčių atvejų asmens tapatybės dokumentus išduodančios institucijos buvo priverstos dar labiau griežtinti tvarką: sudarinėti išduodamų dokumentų aktų knygas, pasus tvirtinti atitinkamu ženkliniu ir t. t.⁸

Gyventojų migracijos tyrėjų darbai atskleidė, kad asmens dokumentų išdavimo griežtinimas ir judumo kontrolė vyko lygiagrečiai su Vakarų Europos visuomenės

⁵ MILLIOT, Vincent. La mobilité des personnes: un laboratoire du contrôle social? Iš: MOATTI, Claudia; KAYSER, Wolfghang (dir). *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2007, p. 25–34; MILLIOT, Vincent. Urban Police and the Regulation of Migration in Eighteenth-Century France. Iš: *Gated Communities? Regulation Migration in Early Modern Cities*. Bert de Munck, Anne Winter (ed.). Farnham: Ashgate, 2012, p. 135–157; MILLIOT, Vincent. La surveillance des migrants et des lieux d'accueil à Paris du XVIe aux années 1830. Iš: *La Ville promise. Mobilité et accueil à Paris (fin XVIIe-début XIXe siècles)*. Dir. Daniel Roche. Paris: Fayard, 2000, p. 21–76.

⁶ DENIS, Vincent; MILLIOT, Vincent. Police et Identification dans la France des Lumières. *Genèses*, No. 54, Mars 2004, p. 4–11; DENIS, Vincent. *Une histoire de l'identité: France, 1715–1815*. Seyssel: Champ Vallon, 2008.

⁷ PERTUÉ, Michel. La police des étrangers sous la révolution française. Iš: *Police et migrants en France, 1667–1939: questions et résultats*, p. 63–74 [žiūrėta 2019 02 05]. Prieiga internete: <<https://books.openedition.org/pur/21038>>.

⁸ GROEBNER, Valentin. *Der Schein der Person: Steckbrief, Ausweis und Kontrolle im Europa des Mittelalters*. München, 2004. Remiamasi monografijos vertimu į anglų kalbą: GROEBNER, Valentin. *Who are you? Identification, deception, and surveillance in early modern Europe*. Translated by Mark Kyburz and John Peck. Zone Books, Brooklyn NY, 2007.

keliamomis idėjomis dėl prigimtinių asmens ir piliečio laisvių bei teisių įtvirtinimo. 1789 m. Prancūzijos generaliniuose luomuose reikalauta, „kiekvienam prancūzui pripažįstant teisę į individo laisvę, kartu garantuoti jo teisę laisvai išvykti ir atvykti į Karalystę, nereikalaujant leidimų, pasų ar kitų formalumų, galinčių pažeisti piliečių laisves“⁹. Vis dėlto revoliucinių įvykių akivaizdoje toks reikalavimas nebuvo išgirstas. Netgi priešingai – revoliucinės vadovybės vykdytas kontrolės didinimo kursas davė postūmį kitoms šalims sekti Prancūzijos pavyzdžiu.

Kiek Europoje stiprėjantys judėjimo laisvės suvaržymai palietė Abiejų Tautų Respublikos visuomenę? Kaip buvo organizuojama asmens tapatybės patikra ir judumo kontrolė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Lenkijos Karalystėje 1794 m. sukilimo metu? Šie klausimai iki šiol plačiau neanalizuoti. Asmens tapatumo dokumentų išdavimo tema pirmą kartą išsamiau pristatyta tik 2013 m. publikuotame tyrime, skirtame Mykolo Kleopo Oginskio pasų kolekcijai¹⁰. Bendrame naujųjų laikų kelionės dokumentų raidos kontekste aptariant diplomatinis M. K. Oginskio pasus, šioje knygoje daugiausia naujų duomenų pateikta apie Abiejų Tautų Respublikos civilinių karinių tvarkomųjų komisijų veiklą išduodant pasus, tačiau į 1794 m. sukilimo laikotarpį detaliau nesigilinta¹¹.

Gausioje Tado Kosciuškos sukilimo istoriografijoje taip pat ne kartą užsiminta apie sukilėlių vykdytą gyventojų migracijos kontrolę. Dar 1918 m. paskelbtame T. Kosciuškos sukilimo dokumentų publikacijos įvade Włodzimierz Dzwonkowski palietė pasų išdavimo klausimą, tačiau jį analizavo ne per kelionės dokumentų ar asmens judumo kontrolės prizmę, bet pabrėždamas savivalės ir nepaklusnumo T. Kosciuškos įsakymams aspektą¹². Krokuvos tvarkomosios komisijos administracinę veiklą sukilimo laikotarpiu tyrė Aleksanderis Wilkoszewski¹³ ir Przemysławas Jędrzejewski¹⁴ bei analogišką Lyvos žemės komisiją išanalizavęs Mirosławas Roguski¹⁵ judumo kontrolės klausimo taip pat nenagrinėjo. Į šią problemą nesigilino ir Eduardas Brusokas, apžvelgęs naujų

⁹ TORPEY, John. *The Invention of Passport. Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, New York, 2000, p. 22.

¹⁰ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis. Diplomatas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013, p. 166–307.

¹¹ Ten pat, p. 189–200.

¹² DZWONKOWSKI, Włodzimierz. Wstęp. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. I. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1918, s. XX.

¹³ WILKOSZEWSKI, Aleksander. Komisje porządkowe koronne za powstania kościuszkowskiego. *Przegląd Historyczny*, 1929, nr 28/2, s. 219–286.

¹⁴ JĘDRZEJEWSKI, Przemysław. Akta komisji porządkowych cywilno-wojskowych (1790–1794). *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 2013, t. 19, s. 141; JĘDRZEJEWSKI, Przemysław. Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego. *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 2015, t. 21, s. 53–74.

¹⁵ ROGUSKI, Mirosław. Działalność Deputacji Komisji Porządkowej ziemi liwskiej. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2004, t. 1, s. 97–114.

valdžios institucijų kūrimą ir senų modifikavimą Lietuvoje sukilimo laikotarpiu¹⁶. Vis dėlto sukilimo administracijos klausimais rašę autoriai sutartinai pabrėžė, kad viena iš sukilimo valdžios funkcijų buvo pasų išdavimas, o šiuos dokumentus išduodavo tvarkomosios komisijos, tęsdamos 1789 m. Abiejų Tautų Respublikoje įsteigtų civilinių karinių komisijų veiklą.

Šio straipsnio **tikslas** – ištyrus kelionės dokumentų išdavimo tvarką bei pasų gavimo praktiką Tado Kosciuškos vadovaujamo sukilimo laikotarpiu, atskleisti sukilimo vadovybės įvestą administracinę asmens judumo kontrolės sistemą ir nustatyti, kiek (ar) ši sistema atspindėjo bendrąsias Naujųjų laikų Europoje revoliucinių vyriausybių vykdytos asmenų migracijos kontrolės griežtinimo tendencijas.

Tyrimo metodai. Siekiant apibūdinti gyventojų migraciją kontroliavusių institucijų struktūrą Tado Kosciuškos sukilimo metu, taikytas aprašomasis metodas; analizuojant 1794 m. sukilimo vadovybės dokumentus bei kitus naratyvinius šaltinius – kritinės šaltinių analizės metodas, o lyginamuoju metodu nustatytos sukilimo vadovybės taikytos asmens judumo kontrolės sąsajos su Vakarų Europos valstybėse vyravusia praktika.

Tyrimo šaltiniai – centrinių Lenkijos ir Lietuvos sukilimo vadovybių dokumentai, lokalinių savivaldos institucijų nutarimai dėl leidimų išvykti, įvairiuose dokumentų saugyklose išlikę sukilimo laikotarpio kelionės pasai, taip pat korespondencija ir atsiminimai, dokumentuojantys pasų išdavimo tvarką Tado Kosciuškos sukilimo metu ir su asmens dokumentų gavimu susijusias problemas.

Pasų išdavimo tvarka Abiejų Tautų Respublikoje iki 1794 m. sukilimo pradžios

1794 m. kovo 24 d. paskelbtame Krokuvos sukilimo akte buvo numatyta, kad visos sukilimo metu sukurtos institucijos bus laikinos, o tolesnį jų likimą spręs Seimas, sušauktas pasibaigus sukilimui. Tačiau Krokuvos akte nebuvo tiesiogiai užsiminta nei apie 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos ir Ketverių metų seimo priimtų įstatymų grąžinimą, nei apie Gardino seimo nutarimų panaikinimą¹⁷. Todėl sukilimo pradžioje sukilėlių nekontroliuojamoje Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje kelionės dokumentus (pasus) išduodavo 1794 m. vasario mėn. seimeliuose išrinktos žemių tvarkomosios komisijos, remdamosi 1793 m. Gardino Seime patvirtintu įstatymu, analogišku Ketverių metų seimo nutarimui dėl pasų išdavimo tvarkos.

¹⁶ BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu. Iš: *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė monografija*. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liudas Glemža, Valdas Rakutis, Robertas Jurgaitis, Eduardas Brusokas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 569–610.

¹⁷ E. Brusoko manymu, sukilimo vadovybė tokiu būdu apsidraudė nuo kaltinimų šalies viduje ir išorėje dėl radikalaus valstybės pertvarkymo ar net jakobinizmo, plačiau žr. BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu, p. 573–574.

Priminsime, kad 1793 m. lapkričio 23 d. priimtame Tvarkomųjų komisijų įsteigimo įstatyme pasų išdavimas ir kontrolė buvo patikėti šioms lokalinės valdžios institucijoms. Antrasis įstatymo straipsnis skelbė, kad komisarai privalo rūpintis, jog „visi užsieniečiai keleiviai, vos tik kirtę Respublikos sieną, pateiktų savo pasus arba [kitus] kelionės dokumentus, taip pat gautų iš komisarų [atvykimo] patvirtinimą“¹⁸. Valstybės pareigūnų išvykimą į užsienį ir toliau kontroliavo centrinės valdžios institucijos. Abiejų Tautų Respublikos senatoriai ir ministrai dėl leidimo išvykti į užsienį privalėjo kreiptis į Nuolatinę tarybą. Užsienio diplomatinio korpuso atstovams kelionės dokumentus išduodavo Nuolatinės tarybos Užsienio reikalų departamentas.

1793 m. pabaigoje priimtame Tvarkomųjų komisijų įsteigimo įstatyme apibrėžtos imigrantų kontrolės taisyklės buvo panašios į tuo metu taikomas Vakarų Europoje, nes 1792 m. vasario 1 d. – kovo 28 d. dekretais Prancūzijos nacionalinis susirinkimas taip pat reglamentavo pasų išdavimo tvarką užsieniečiams nurodydamas, kad Prancūzijos Karalystės sieną kirtę asmenys privalo pirmoje pasienio municipalinėje įstaigoje gauti asmens pasą¹⁹. 1792 m. dekretu buvo numatyta visoje Prancūzijoje įvesti bendrą paso formuliarą: pase privalėjo būti įrašytas atvykėlio vardas, profesija, aprašyti fiziniai asmens bruožai: nurodytas amžius, ūgis, plaukų ir akių spalva, veido ir nosies forma, aprašyta burnos, smakro, kaktos išvaizda. Pasą datuoti ir pasirašyti privalėjo meras arba kitas municipaliteto tarnautojas bei sekretorius, taip pat pats interesantas²⁰. Buvo įvestas privalomas paso registravimas. Kiekviename kelionės punkte buvo būtina pasą paženklinėti atitinkama viza. Nuo 1792 m. liepos mėn. Prancūzijos valstybinės valdžios atstovams buvo įsakyta iš visų keliaujančių asmenų reikalauti asmens dokumentų²¹.

Abiejų Tautų Respublikoje, kitaip nei Prancūzijoje, detalus ir visai valstybei bendras paso formuliaras nebuvo įtvirtintas nei Ketverių metų seime, nei 1793 m. Gardino seime priimtu Tvarkomųjų komisijų įstatymu. Asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų parengimas ir išdavimas tiek 1789, tiek ir 1793 m. buvo patikėtas lokalinio lygmens institucijoms. Pavietų civilinės karinės komisijos, 1789 m. pradėjusios įgyvendinti joms pavestas gyventojų migracijos kontrolės ir pasų išdavimo funkcijas, turėjo pačios priimti sprendimus dėl asmens tapatybę patvirtinančių dokumentų formuliaro. Tyrimas atskleidė, kad 1789–1792 m. Abiejų Tautų Respublikoje galiojo skirtingo turinio asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai, o teisę išduoti pasus turėjo kelių lygių institucijos.

¹⁸ *Volumina Legum*, t. X: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1952, s. 236; ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis. Diplomatas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013, p. 194.

¹⁹ PERTUÉ, Michel. La police des étrangers sous la révolution française. Iš: *Police et migrants en France, 1667–1939: questions et résultats*, p. 63–74 [žiūrėta 2019 02 05]. Prieiga internete: <<https://books.openedition.org/pur/21038>>; BYBEE, Howard C.; HOUZÉ, Annick. Nineteenth-Century French Passport Laws and Documents. *BYU Family Historian*, Vol. 6, No. 1, p. 14–15.

²⁰ PERTUÉ, Michel. La police des étrangers sous la révolution française. Iš: *Police et migrants en France, 1667–1939: questions et résultats*, p. 63–74.

²¹ BYBEE, Howard C.; HOUZÉ, Annick. Nineteenth-Century French Passport Laws and Documents. *BYU Family Historian*, Vol. 6, No. 1, p. 15.

Konkrečioje valdoje gyvenantiems asmeniškai priklausomiems žmonėms dokumentus išduodavo tos valdos savininkas ar jos laikytojas / valdytojas (lenk. *dziedzic lub possessor*) ir tik tuo atveju, jei asmuo ketindavo išvykti į kitą vaivadiją ar pavietą, ar rengėsi iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės keliauti į Lenkijos Karalystę, jis privalėjo dėl paso kreiptis į vietos civilinę karinę komisiją. Kariuomenėje tarnaujantiems asmenims pasus išduodavo karinė vadovybė²².

Dokumento formularas (tipas) priklausė nuo kelių faktorių: asmens socialinio statuso, profesijos, išvykimo iš nuolatinės gyvenamosios vietos tikslo, taip pat ir nuo tautybės. Pavyzdžiui, Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartacijos civilinė karinė tvarkos komisija 1790 m. kovo 15 d. priimtu aplinkraščiu patvirtino tris skirtingus pasų formularus: 1) pasų, išduodamų metus tarnaujantiems tarnybiniais žmonėms (lenk. *Paszport dla służących rocznie*); 2) pasų, išduodamų pavaldiniams, amatininkams ir visiems gyventojams (lenk. *Paszport dla poddanych, rzemieślników i wszelkich mieszkańców*); 3) pasų, išduodamų metinius kontraktus turintiems samdiniams, dirbantiems pas pavaldinius, amatininkus, karčemų savininkus ir malūnininkus (lenk. *Paszport dla Czeladników u Poddanych, rzemieślników, karczmarzów, młynarzów rocznie zajętych*)²³. Tokiame pase privalėjo būti įrašomas kaimo / valdos savininkas, valdos lokalizacija (nurodytas pavietas), pavaldinio vardas, pavardė, taip pat nurodytas tarnybinio žmogaus (samdinio) vardas, pavardė, priėmimo į darbą pradžia ir darbo kontrakto pabaiga. Tarnybinio žmogaus savininkas tapatybės patvirtinimo dokumentą išduodavo tik turėdamas vietos civilinės karinės tvarkos komisijos įgaliojimą. Toks įgaliojimas turėjo reikšti, kad dokumento pateikėjo teisės gina lokalinės savivaldos institucija, o paso turėtojas negali būti nei tarnaujančiųjų kariuomenėje, nei kitų piliečių sulaikytas ar pagrobtas. Paso pabaigoje buvo privalu įrašyti dokumento išdavimo vietą ir datą²⁴.

Breslaujos pavieto civilinė karinė komisija reikalavimą visiems keliaujantiems pavieto gyventojams turėti asmens dokumentus buvo įvedusi dar 1790 m. sausio 29 d. Įdomu tai, kad asmeniškai nelaisviems žmonėms išduodamus tapatybės patvirtinimo dokumentus Breslaujos komisarai įvardijo ne „pasais“, bet „liudijimais“. Be to, kitaip nei Raseiniuose, Breslaujoje išduodamuose asmens tapatybės dokumentuose buvo privalu įrašyti daug išsamesnę informaciją: ne tik priklausomo asmens vardą, pavardę, gimimo vietą, priklausomybės formą, bet ir amžių, plaukų spalvą, einamas pareigas ar užimamą tarnybą, tarnybos laiką, esamus įsiskolinimus ir mokamus mokesčius. Garantuoti dokumento

²² Remiamasi Žemaitijos kunigaikštystės Raseinių repartacijos civilinės karinės komisijos nutarimais dėl gyventojų judumo kontrolės, žr.: Uniwersał trzeci, 1790 03 15, Uniwersały Komisssy Cywilno wojskowej i Porządkowej Repartycy Rosieynskiej co do słowa od Roku 1789 mca Grudnia 20 dnia w tey księdze spisane. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – VUB RS), f. 114-15, l. 3–3v.

²³ „Paszport dla służących rocznie“; „Paszport dla poddanych rzemieślników i wszystkich mieszkańców“; „Paszport dla czeladników u podanych, rzemieślników, karczmarzów, młynarzów rocznie zajętych“, Uniwersał trzeci, 1790 03 15, Uniwersały Kommissy Ciwilno wojskowej. VUB RS, f. 114-15, l. 4v.

²⁴ Uniwersał trzeci, 1790 03 15, Uniwersały Komisssy Cywilno wojskowej i Porządkowej Repartycy Rosieynskiej co do słowa od Roku 1789 mca Grudnia 20 dnia w tey księdze spisane. VUB RS, f. 114-15, l. 4v.

autentiškumą privalėjo ne tik jį išduodančio asmens savininko parašas ir antspaudas, bet ir dviejų privalomų liudininkų autentiški parašai²⁵.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad Abiejų Tautų Respublikoje įvesti privalomi dokumentai migruojantiems samdiniams ir tarnybiniais žmonėms savo turiniu buvo analogiški Vakarų Europoje XVIII a. devintajame dešimtmetyje naudotiems samdomų darbininkų asmens liudijimams-sertifikatams. Be to, XVIII a. paskutiniais dešimtmečiais Abiejų Tautų Respublikoje priėmus specialius lokalinės savivaldos teisės aktus buvo įvesta ir konkrečioje administracinėje teritorijoje gyvenusių žydų bei čigonų migracijos kontrolė. Antai Žemaitijos kunigaikštystės civilinės karinės tvarkos komisijos įpareigojo asmenis, nuomojančius gyvenamąjį plotą žydams bei čigonams ar įdarbinusius šių tautybių žmones, išduoti jiems pasus, jei pastarieji ketintų išvykti iš gyvenamosios vietovės į užsienį ar keliautų šalies viduje. Pase privalėjo būti įrašytas ne tik žydo / čigono vardas bei pavardė, kelionės kryptis ir tikslas, bet ir užfiksuotas paso gavėjo „gyvenimo būdas“, t. y. nurodyta, kuo žmogus verčiasi (yra prekybininkas, verslininkas, samdinys ar dirba pagal kontraktą), įrašyta jo priklausomybės forma. Dokumentas galiojo tik iki kontrakte numatyto termino pabaigos. Žydui, vykstančiam su prekėmis į užsienį ar į kitą tolimesnį miestą, valdos savininkas privalėjo išduoti kitokio tipo pasą, kuriame turėjo būti nurodyta, kokios rūšies prekėmis pirklys prekiauja ir kokias kiekiams²⁶.

Pasų pavyzdžiai privalėjo būti saugomi kiekvienos parapijos klebonijoje, o vietos kunigas turėjo sudaryti sąlygas visiems savininkams ir posesoriams šiais formuliais pasinaudoti. Nemokantiesiems rašyti buvo suteikta teisė kitų asmenų parengtus pasus patvirtinti trimis kryželiais. Raseinių repartijoje visų tautybių asmenims buvo patvirtinta vienoda bauda už keliavimą be paso – 200 lenkiškų auksinų, kuriuos be paso sulaikytasis privalėjo sumokėti į civilinės karinės komisijos kasą²⁷.

Pažymėtina, kad Abiejų Tautų Respublikoje, kaip ir Vakarų Europoje, išduoti asmens dokumentus valdiniams ir tarnybiniais žmonėms buvo būtina ne tik siekiant užtikrinti visuomenės saugumą, apsisaugoti nuo plėšikų ir kitokių perėjų, bet ir garantuoti, kad iš gyvenamosios vietos išvykę ar pagal kontraktą dirbantys asmenys nebūtų palaikyti valkatomis ir būtų apsaugoti nuo mobilizacijos į kariuomenę.

Remdamiesi išlikusių 1792–1793 m. išduotų pasų pavyzdžiais galime teigti, kad tik dalis lokalinės savivaldos institucijų Ketverių metų seimo laikotarpiu buvo atspausdinusios atitinkamus pasų formularius bei pasigaminusios specialius antspaudus pasams²⁸.

²⁵ „Forma świadectwa”, 1790 01 29, Protokoł Kommissyi Cywilno Woyskowej Powiatu Brasławskiego. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. SA, b. 15383, l. 13.

²⁶ Uniwersał trzeci, 1790 03 15, Uniwersały Komissysi Cywilno woyskowej i Porządkowej Repartycyi Rosieyńskiej co do słowa od Roku 1789 mca Grudnia 20 dnia w tey księdze spisane. *VUB RS*, f. 114-15, l. 3v.

²⁷ Ten pat, l. 3v, 4v.

²⁸ Specialų spaudą, skirtą pasams antspauduoti, buvo pasigaminusi Gardino pavieto civilinė karinė komisija, žr. Kommissya Cyw: Woy: Pttu Grodz: wydaje ninieyszy Paszport JW JPanu Mateuszowi Zyniewowi Staroscie Berznickiemu, 1792 06 19. *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – LMAVB RS), f. 20-3646, l. 1.

Spausdinto paso formuliere buvo nurodytas dokumentą išdavęs juridinis asmuo, palikta vietos paso turėtojo vardui ir pavardei, kelionės maršrutui įrašyti, o paso gale – vietos, skirtos dokumento išdavimo kanceliarijoje dienai, mėnesiui bei metams įrašyti. Išlikusio spausdinto Varšuvos žemės civilinės karinės tvarkos komisijos išduoto paso tekstas buvo lakoniškas: „Komisija NN suteikia šį savo antspaudu patvirtintą pasą, kurį parodęs, jį turintis NN nebūtų sulaikomas, visada turėtų laisvą pravažiavimą ir esant reikalui sulauktų deramos piliečių pagalbos.“²⁹

Kadangi Abiejų Tautų Respublikos įstatymai nereikalavo pase fiksuoti fizinių asmenų savybių, o lokalinės valdžios institucijos tik retais atvejais buvo įvedusios tokius reikalavimus, civilinių karinių komisijų, o nuo 1794 m. pradžios – žemių tvarkomųjų komisijų išduodami pasai galėjo būti gana lengvai klastojami. Yra žinoma, kad 1794 m. sukilimo organizatoriai naudojosi suklastotais pasais. Pavyzdžiui, Hugo Kołłątajus, vienas iš sukilimo idėjinų lyderių, 1794 m. balandžio 17 d. į Krokuvą atvyko naudodamasis suklastotu pasu, išduotu Szanowskio vardu³⁰.

Taigi 1794 m. sukilimo išvakarėse pasų išdavimo funkcijas visoje Abiejų Tautų Respublikoje vykdė civilinių karinių komisijų veiklą tęsiančios žemių tvarkomosios komisijos, kurių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikė 24, Lenkijos Karalystėje – 30³¹. Kiekviena lokalinės savivaldos institucija turėjo savo pasų išdavimo reglamentą³².

Tado Kosciuškos sukilimo vadovybė nuo pat pirmųjų veiklos dienų ypatingą dėmesį skyrė atvykstančių ir išvykstančių asmenų kontrolei. Patikrinimo funkcijos buvo patikėtos centrinėms sukilėlių institucijoms. Sukilimui plečiantis visoje valstybėje, formavosi lokalių valdžios institucijų tinklas, be kitų funkcijų, vykdęs ir asmens tapatybės patikrą bei gyventojų judumo kontrolę.

²⁹ Remiamasi Varšuvos žemės civilinės karinės tvarkos komisijos paso formulariu, žr. Kommissya Porządkowa Cywilno-Wojskowa Xięstwa Mazowieckiego Ziemi Warszawskiej, 1792 07 27. *LMAVB RS*, f. 21-2116.

³⁰ ŻALIŃSKI, Wojciech. Hugo Kołłątaj w powstaniu kościuszkowskim. Iš: ŻALIŃSKI, Wojciech. *Kraj. Emigracja. Niepodległość. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006, p. 19.

³¹ Rozkład, rozporządzenie i podział Województw i ziem, oraz rozkład sejmików, sądów ziemskich i komisjów porządkowych w Koronie; Rozporządzenie, układ i podział wojewodztw prowincji Wielkiego Xięstwa Litewskiego. Iš: *Volumina Legum*, t. X: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1952, s. 306–319.

³² Pavyzdžiui, Raseinių tvarkomoji komisija 1794 m. balandžio 10 d. paskelbtu aplinkraščiu buvo įpareigojusi visus be išimties į šį administracinę vienetą atvykusius asmenis dėl pasų kreiptis į tvarkomąją komisiją, žr. Roku 1794 mca kwietnia dnia 10 Uniwersal od Przeswietnwej Kommissyi Porządkowej ziemi Rosińskiej Pierwszey z mocy Prawa Seymu Grodzieńskiego następnie co do słowa wpisany. *VUB RS*, f. 114-15, l. 22v.

Centrinių sukilimo administracinių institucijų steigimas ir pasų kontrolė

1794 m. kovo 24 d. Krokuvoje paskelbtame sukilimo akte buvo numatyta, kad visus civilinius ir administracinius klausimus (tarp jų ir gyventojų judumo) spręs sukilimo vado paskirta Aukščiausioji tautinė taryba (lenk. *Najwyższa Rada Narodowa*). Tačiau T. Kosciuszka delsė skirti Tarybos narius. Dėl šios priežasties sukilimo apimtose teritorijose, tiek Lenkijoje, tiek ir Lietuvoje, ėmė kurtis Krokuvos aktu nenumatytos valdžios institucijos, iš kurių svarbiausia ir įtakingiausia tapo 1794 m. balandžio 19 d. Varšuvoje įsteigta Laikinoji pavaduojančioji taryba (lenk. *Rada Zastępcza Tymczasowa*). Ši institucija veikė iki gegužės 28 d., kada savo darbą pradėjo T. Kosciuškos skirta Aukščiausioji tautinė taryba.

Laikinąją pavaduojančiąją tarybą, savo jurisdikcija apimančią visą Mazovijos kunigaikštystę, sudarė atskiras valdymo sritis kuravę skyriai: Diplomatinis, Karo, Išdo ir Saugumo (Policinis). Vėliau buvo įkurtos įvairios deputacijos, atsakingos už siauresnes veiklos sritis: iš Rusijos ambasados perimtų dokumentų revizijos, tardymo, pasų ir kitos deputacijos. Iš viso veikė apie 30 centrinių komisijų ir deputacijų bei 10 lokalinių vykdomosios valdžios institucijų, kurių svarbiausios buvo tvarkomosios komisijos³³.

Vyriausioji pavaduojančioji taryba jau pirmajame savo posėdyje, įvykusiame Varšuvoje 1794 m. balandžio 19 d., priėmė sprendimą dėl iš Varšuvos išvykstančių asmenų kontrolės. Visiems sargybos postams buvo nurodyta neišleisti nė vieno asmens iš Lenkijos sostinės be paso. Visi kariniai komendantai, kelių ir perkėlų patruliai privalėjo „akylai sekti ir stebėti, kad niekas, tiek asmeniniu transportu ar pašto karieta, ar vežėčiomis vykstantis, ar pėsčiomis einantis, neturėdamas Tarybos išduoto paso, negalėtų miesto sienos kirsti. O visi asmenys, neturintys reikiamų dokumentų, būtų sulaikyti ir apie Tarybai būtų pranešta atitinkamu raportu“³⁴. Buvo paskirti už gyventojų migracijos kontrolę atsakingi asmenys. Balandžio 21 d. Varšuvos pašto stotims nurodyta neduoti arklų asmenims, keliaujantiems be tvarkomosios komisijos ir deputacijos išduoto paso³⁵.

Laikinoji pavaduojančioji taryba sukilimo pradžioje vykdė tik migracijos kontrolės funkcijas, o asmens dokumentus keliaujantiems išduodavo tvarkomoji komisija. Pasų išdavimo kontrolės patikėjimas Varšuvos tvarkomajai komisijai sudarė sąlygas pasipelninti kai kuriems šios komisijos nariams. Istoriografijoje jau atkreiptas dėmesys į tai, kad komisaras Vilhelmas Horalikas, nesilaikydamas būtinų asmens tapatybės patikros procedūrų, pluoštais išdavinėjo pasus, už tai gaudamas nemenką atlygį. To meto įvykių liudininko Joachimo Moszyńskio vertinimu, leidimai išvykti buvo suteikti netgi tiems asmenims,

³³ DZWONKOWSKI, Włodzimierz. Wstęp. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. XVII, LXIV.

³⁴ Zalecenie względem nie wypuszczania nikogo bez paszportu z Warszawy. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. 6–7.

³⁵ Ten pat, p. 16.

kuriuos būtų reikėję sulaikyti kaip tėvynės priešus³⁶. Toks elgesys sukėlė Varšuvos sukilėlių pasipiktinimą. Todėl jau balandžio 22 d. Tarybos posėdyje tvarkomajai komisijai ne tik buvo uždrausta išduoti pasus, bet ir panaikinti visi Varšuvos tvarkomosios komisijos vardu išduoti ir W. Horaliko pasirašyti pasai. Pasų išdavimo funkcija perduota Tarybai. Taip pat buvo patvirtintas reikalavimas visus išduodamus pasus registruoti Laikinosios pavaduojančiosios tarybos protokole³⁷.

Pirmieji protokole užfiksuoti paso išdavimo atvejai datuoti balandžio 23 d. Tą dieną buvo išduoti du pasai: Plocko vaivadaičiui Ignacui Osieckiui, už kurį laidavo Tarybos narys Szydłowski, ir Mazovijos kunigaikštystės tvarkos komisijos pavedimu į Tarčiną vykstančiam Piasečno miestiečiui Janui Jaroszui³⁸. Tarybos nario laidavimo faktas rodo, jog, norint gauti pasą, buvo būtina turėti sukilėlių vadovybės pasitikėjimą. Kita vertus, galima numanyti, kad buvo įmanoma kelionės dokumentus sutvarkyti per tarpininkus, asmeniškai nevykstant į sukilimo vadovybės būstinę.

Norinčiųjų išvykti iš Varšuvos asmenų skaičius buvo didelis, todėl Nuolatinė pavaduojančioji taryba, perėmusi tvarkomosios komisijos pasų išdavimo funkcijas, balandžio 24 d. suformavo 6 asmenų Pasų deputaciją, pavaldžią Saugumo skyriui³⁹. Šios deputacijos tikslas buvo pagreitinti išvykti norinčių asmenų patikrą, suteikti jiems kelionės dokumentus bei atlikti į Varšuvą atvykstančių asmenų kontrolę. Deputaciją sudarė „dori ir visuotinį pasitikėjimą turintys piliečiai“ Janas Pluskwiński, Walentas Lalewiczius, Antonis Chevalieras, Įstatymų sargybos Edukacijos skyriaus regentas Franciszekas Ksaweras Mikołajus Zabłockis, Karūnos metrikantas Stanisławas Kuszewskis ir Adamas Mędrzeckis. Deputacijos nariai dirbo pasidaliję į dvi grupes po tris narius. Jiems buvo pavesta „apklausti visus iš Varšuvos miesto ketinančius ir paso prašančius asmenis, išsiaiškinti jų išvykimo priežastis ir, nustačius išvykimo motyvus esant pagrįstus, suteikti kelionės pasą ne kitaip, kaip tik Tarybos prezidento pasirašytą“⁴⁰.

Dėl sudėtingų patikros procedūrų per pirmąją Pasų deputacijos darbo dieną buvo išduoti tik 4 pasai. Todėl balandžio 25 d. buvo paskirti dar 4 Pasų deputacijos nariai: Piotras Dzwonkowski, Antonis Mianowski, Żakowski ir Janas Bialobrzescis⁴¹. Pasų išdavimo sugriežtinimas ir akyla asmenų patikra sukėlė nepatogumų netgi sukilimo vadovybei – patikros procedūros gaišino kurjerių išsiuntimą. Todėl balandžio 30 d. Laikinoji pavaduojančioji taryba priėmė sprendimą dėl lengvatų gauti pasus tam tikroms asmenų grupėms: 1) nenuolatiniams Varšuvoje gyventojams, turintiems patikimo piliečio laidavimo dokumentą; 2) piliečiams, siunčiamiems sukilimo reikalais, 3) miesto prezidento

³⁶ DZWONKOWSKI, Włodzimierz. Wstęp. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. XXI.

³⁷ Wydawanie paszportów przez Komisję Porządkową wstrzymane. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. 17, 27.

³⁸ Ten pat, p. 34.

³⁹ Deputacya do wydawania paszportów, ten pat, p. 36–37.

⁴⁰ Ten pat, p. 37.

⁴¹ Ten pat, p. 48.

ir komendanto siunčiamiems kurjeriams⁴². Tačiau buvo atsisakyta išduoti pasus tiems asmenims, kurie apsigyveno Varšuvoje „Maskvos valdymo laikotarpiu“. Kaip elgtis su šia asmenų grupe, privalėjo spręsti pats vyriausiasis vadas T. Kosciuszka⁴³.

Atsižvelgiant į tai, kad asmenys, Tarybos paskirti į Pasų deputaciją, turėjo ir kitų įsipareigojimų sukilimo vadovybėje, gegužės 6 d. buvo atšaukti ankstesni Tarybos nutarimai dėl šios deputacijos sudėties ir paskirta nauja Pasų išdavimo deputacija, į kurią įėjo Janas Nepomukas Małachowski, Klemensas Węgierskis ir Janas Kiliński⁴⁴. Deputacija privalėjo nuolat dirbti, nesidalydama į kadencijas, ir išduoti pasus iš Varšuvos išvykstantiems asmenims. Pasų išdavimas ir toliau buvo griežtai reglamentuojamas. Įvestas draudimas išduoti pasus nuolatiniam Varšuvos gyventojams, taip pat vyrams, tinkantiems karo tarnybai. Pusus galėjo gauti tik laikinai atvykę ir į savo nuolatinę gyvenamąją vietovę grįžtantys asmenys, tačiau pastarieji privalėjo pateikti kvitus, kad yra susimokėję visus jiems priklausančius mokesčius bei rinkliavas. Be trukdžių kelionės dokumentai turėjo būti išduodami tik maisto produktus ir pašarą į Varšuvą gabenantiems žmonėms bei sukilimo vadovybės kurjeriams. Pasų deputacija buvo įpareigota parengti bendrą paso formuliarą ir po 12 tokio formuliaro egzempliorių perduoti Varšuvos miesto ir tarybos prezidentui bei Mazovijos kunigaikštystės karinių pajėgų vadui⁴⁵.

Gegužės 15 d. Tarybos posėdyje Pasų deputacijos prašymu buvo patvirtintas detalus pasų išdavimo reglamentas. 10 punktų dokumentas skelbė, kad: „1) Neturi teisės gauti paso nė vienas pilietis, apsigyvenęs Varšuvoje iki prasidedant Tautos sukilimui; 2) Taip pat negali gauti paso asmuo, net ir negyvenęs anksčiau Varšuvoje, bet dėl savo ryšių su tėvynės priešais tapęs valdžiai įtartinas. Dėl tokių asmenų deputacija privalo susisiekti su Policijos skyriumi; 3) Visi užsieniečiai siekti paso gali tik turėdami Diplomatinio skyriaus išvadą; 4) Nė viena valdžiai įtartina arba dėl politinių priežasčių sulaukyta pilietė taip pat negali gauti paso; 5) Teisę gauti pasus turi visi piliečiai, kurie iki sukilimo pradžios negyveno Varšuvoje ir kurie atvyko asmeniniais reikalais ar bėgdami nuo priešo kariuomenės, o dabar nori grįžti į savo namus. Dėl pasų išdavimo šiems asmenims deputacija turi susisiekti su Policijos skyriumi ir apygardų vaitais; 6) Teisę gauti pasus turi piliečiai, vykstantys į provinciją kautis su priešu. Tokiu atveju privalu pateikti Tarybos išduotą liudijimą; 7) Visos pilietės, net ir gyvenančios Varšuvoje ir kurios neatitinka 4-ojo punkto reikalavimų, turi teisę gauti pasus, tačiau su sąlyga, kad karietoje ar dvikinkiamе vežime turės ne daugiau kaip vieną vyriškosios lyties vežiką, o keturkinkėje karietoje ar ekipaže – du. Už kiekvieną išvykstantįjį tarnybinį asmenį privaloma sumokėti po 54 auksinus rinkliavos mokesčio. Už šią įmoką Pasų deputacija privalo išduoti kvitą, o pinigus įnešti į Iždo kasą; 8) Mokesčių nesumokėję ar sumokėtus mokesčius įrodančių kvitų nepateikę asmenys neturi teisės gauti paso; 9) Pasai išduodami visiems Tarybos

⁴² Deputacya do wydawania paszportów, ten pat, p. 89.

⁴³ Ten pat, p. 89.

⁴⁴ Nowa Depatacya do wydawania paszportów z Rady wyznaczona, ten pat, p. 113.

⁴⁵ Ten pat, p. 112–113.

prezidento siunčiamiesiems civiliniams kurjeriams ir Mazovijos kunigaikštystės karinių pajėgų komendanto siunčiamiesiems kariniams kurjeriams; 10) Pasų išdavimo taisyklės negalioja asmenims, gabenantiems furažą ir maisto produktus.⁴⁶

Nustatyti, ar buvo parengtas bendras paso formuliaras, stinga šaltinių. Tačiau remdamiesi įvykių liudininėms atsiminimais galime teigti, kad jau 1794 m. gegužės mėn. sukilėlių vadovybės išduodami pasai buvo antspauduojami apskritu sukilimo antspaudu, kurio vaizduojame lenkų kalba buvo įrašytas sukilimo šūkis „LAISVĖ, VIENTISUMAS IR NEPRIKLAUSOMYBĖ“ (*Wolność, Całość y Niepodległość*)⁴⁷.

1794 m. gegužės 28 d. Aukščiausiajai tautinei tarybai perėmus vadovavimą sukilimui pasų išdavimas liko Saugumo skyriaus funkcija. Šis skyrius taip pat kontroliavo Revizijos ir Tardymo deputacijų veiklą bei rūpinosi įtartinų asmenų sekimu ir areštu, kalinių priežiūra. Skyriaus vadovu buvo paskirtas Tomas Vavžeckis (*Tomasz Wawrzecki*), tačiau faktiškai visą laiką šiam skyriui vadovavo Michałs Kochanowski, Radomo vicevaivada, buvęs aktyvus Ketverių metų seimo dalyvis. Saugumo skyriaus veikla apėmė visą šalies teritoriją.

Sukilimo vadovybė, siekdama pritraukti kuo daugiau karių į sukilėlių kariuomenę bei rasti papildomos darbo jėgos sukilimo poreikiams patenkinti, nuosekliai griežtino be dokumentų keliaujančių asmenų kontrolę. Birželio 14 d. buvo išleistas aplinkraštis, nurodantis visoje šalyje, visuose miestuose ir kaimuose, karčemosose, vieškeliuose ir keliuose nepraleisti nei vieno asmens, pėsčio ar ratuoto, bet kurio luomo, padėties ir lyties, jei neturės tarnybinio paso, išduoto karinės vadovybės, tvarkomosios komisijos ar miesto magistrato, kuriame būtų nurodytas vardas, pavardė, iš kur ir į kur vyksta, koku tikslu ir koku kelionės maršrutu⁴⁸.

Liepos 17 d. priėmus Aukščiausiosios tautinės tarybos nutarimą dėl Saugumo skyriaus darbo organizavimo buvo nustatyta nauja Pasų deputacijos struktūra. Pasų deputaciją sudarė 4 nariai: Aukščiausiosios tautinės tarybos vado pavaduotojas, Saugumo skyriaus regentas ir du Varšuvos magistrato skiriami asesorai⁴⁹. Nepaisant gana mažo narių skaičiaus, deputacijos funkcijos išsiplėtė: ji privalėjo vykdyti visų atvykstančiųjų ir išvykstančiųjų asmenų kontrolę, be to, bendradarbiaudama su kitomis policinėmis institucijomis, turėjo rengti instrukcijas ir nurodymus visų Varšuvos įvažiavimų intendantomis ir revizoriams. Pastarieji, budėję prie kelių ir užkardų, privalėjo šias instrukcijas vykdyti. Pasų deputacija taip pat privalėjo užtikrinti, kad iš priešų neužimtos teritorijos į Varšuvą su maisto produktais ir pašaru atvykstantys asmenys būtų įleidžiami be jokių suvaržymų.

⁴⁶ Przepisy dla Deputacyi paszportowej, ten pat, p. 153–154.

⁴⁷ *Jerzego Kalksteina pamiętnik o rewolucji w Polsce 1794 roku*. Poznań: Nakładem „Tygodnika Wielkopolskiego”, czcionkami Ludwika Merzbacha, 1873, s. 90.

⁴⁸ Zalecenie komisjom spisania po miastacc i wsiach tak Koronie, jako i Wielkim księstwie Litewskim ludności, niemniej włoczęgów i żebraków. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokóły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. 308.

⁴⁹ Organizacya Wydzialu Bezpieczeństwa 17 lipca. Skład i obowiązki Deputacyi paszportowej, ten pat, p. 451–452.

1794 m. liepos mėn. pasų išdavimas ketinantiems išvykti asmenims buvo dar labiau apribotas. Pirma, Pasų deputacija privalėjo patikrinti, ar asmenys, einantys valstybines ar kitas viešas pareigas, turi savo atstovaujamos institucijos išduotus leidimus išvykti. Tokių leidimų neturintys asmenys negalėjo gauti paso. Antra, buvo draudžiama išduoti užsienio pasus Abiejų Tautų Respublikos gyventojams, tarp jų ir amatininkams, kurie pasirodytų tinkami karinėms sukilimo reikmėms tenkinti. Tokie asmenys galėjo išvykti į užsienį tik turėdami atitinkamą vyriausiojo vado arba Aukščiausiosios tautinės tarybos leidimą. Trečia, nutarimas draudė išduoti pasus asmenims, ketinantiems išvežti į užsienį šalies vidaus produktus. Kiekvieną tokį atvejį buvo privaloma suderinti su Aprūpinimo skyriumi. Ketvirta, tranzitu per šalį keliaujantiems asmenims pasai galėjo būti išduodami tik suderinus su Užsienio reikalų skyriumi. Penkta, Pasų deputacijai buvo pavesta ir mokesčių kontrolės funkcija – deputacijos nariai privalėjo patikrinti, kad Varšuvoje nuosavybę turintys arba joje nuolat gyvenantys asmenys prieš gaudami pasus yra sumokėję visus mokesčius bei jiems priskirtas rinkliavas. Pasas galėjo būti išduodamas tik pateikus atitinkamą mokesčių sumokėjimo kvitą⁵⁰. Deputacija privalėjo griežtai prižiūrėti išduodamų pasų provenienciją ir už savo veiklą kas savaitę atsiskaityti Saugumo skyriui.

Pažymėtina, kad Aukščiausioji tautinė taryba, siekdama stiprinti karinį sukilimo pajėgumą ir apriboti kariuomenei tinkamų vyrų išvykimą iš šalies, ypač sugriežtino asmens judumo sąlygas: nuo 1794 m. liepos 17 d. asmenys, ketinantys privačiais reikalais išvykti į užsienį, net ir turėdami vyriausiojo vado ar Tarybos leidimus, negalėjo su savimi pasiimti daugiau kaip vieną jiems patarnaujantį vyrą. Norintieji į užsienį išvežti daugiau karo reikmėms tinkamų vyrų, privalėjo už kiekvieną asmenį į Pasų deputacijos kasą sumokėti po 100 lenkiškų auksinų. Vyrų judumą šalies viduje ribojęs reikalavimas, kad kiekvienas Varšuvos gyventojas vyras, ketinantis persikelti į bet kurią kitą Respublikos vietovę, prieš atsiimdamas kelionės pasą, privalo Respublikos išdo reikmėms sumokėti į Pasų deputacijos kasą po 18 lenkiškų auksinų⁵¹.

Taip pat buvo apmokestinti į užsienį ar kitas Abiejų Tautų Respublikos vietas iš Varšuvos išgabenami arkliai. Asmuo, gaunantis pasą kelionei į užsienį, nuo vieno arklio privalėjo sumokėti po 2 lenkiškus auksinus, vykstantis į kitą vietovę šalies viduje – po 7 ½ grašio. Nuo šios rinkliavos buvo atleisti tik produktus gabenantys ar sukilimo vadovybės pavedimus vykdančios asmenys⁵².

Pasų deputacijai buvo pavesta parengti bendrą paso formuliarą, atitinkantį saugumo reikalavimus, bet kartu ir patogų naudoti. Prašymai pasams gauti privalėjo būti registruojami atskirame protokole, o išdavus pasus prie prašiusiojo asmens pavardės turėjo būti įrašomas išduotų pasų skaičius. Visus deputacijos išduodamus dokumentus privalėjo pasirašyti deputacijos pirmininko pareigas einantis Aukščiausiosios tautinės tarybos

⁵⁰ Organizacya Wydziału Bezpieczeństwa 17 lipca. Skład i obowiązki Deputacyi paszportowej, ten pat, p. 453.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Ten pat.

vado pavaduotojas, Saugumo skyriaus regentas ir du Varšuvos magistrato asesoriai, paskirti į šią deputaciją.

1794 m. liepos 17 d. nutarimu buvo reglamentuojamas Pasų deputacijos darbo laikas: deputacija privalėjo dirbti be poilsio dienų, į posėdžius rinktis du kartus per dieną. Pirmasis posėdis turėjo vykti ryte, nuo 8 iki 11 val., antrasis – po pietų, nuo 16 iki 18 val. Nuo 1794 m. liepos 17 d. Pasų deputacijos vadovu buvo paskirtas Varšuvos miestietis, aktyvus T. Kosciuškos bendražygis Józefas Dziarkowski. Į deputacijos sudėtį taip pat įėjo Saugumo skyriaus regentas Antonis Michałskis, Varšuvos miesto tarėjas Stanisławas Rafałowiczius ir Varšuvos magistrato suolininkas Lignananas. Prie Pasų deputacijos buvo sudaryta kanceliarija, kurioje dirbo du kanceliarijos darbuotojai Marcinas Chłopickis ir Jakubas Maciejewski⁵³.

Kaip matyti iš Pasų deputacijos veiklos reglamento, ši institucija kelionės dokumentus išduodavo tiek Abiejų Tautų Respublikos gyventojams, tiek ir užsieniečiams, tačiau visi išvykti ketinę asmenys dar privalėjo būti patikrinti Saugumo skyriaus. Tai, kad išvykstančio asmens patikra vyko derinant su Saugumo skyriumi dar iki naujojo reglamento patvirtinimo, rodo išlikę protokolo įrašai, pavyzdžiui, suteikęs leidimą išvykti į užsienį Anglijos piliečiui Bogumilui Baumanui, jo žmonai, seseriai, motinai ir vaikams, Pasų departamentas išsiuntė Baumaną į Saugumo skyrių⁵⁴. Tokią pat procedūrą praeiti turėjo ir dvi kilmingos Abiejų Tautų Respublikos damos Teresė Potockienė (*Teresa Potocka*) ir jos dukra Mariana Zabielenė (*Maryanna Zabiłowa*), išsiruošusios išvykti į užsienį kartu su mažamečiu Marianos sūnumi bei lydimos dailininko Josefo Maria Grassi ir jo mokinio Johanno Niedermanno. 1794 m. liepos 16 d. abi ponios kreipėsi į Pasų deputaciją dėl kelionės dokumentų išdavimo. Pasų deputacija neprieštaravo dėl šių piliečių vykimo į užsienį, tačiau pasų gavimo klausimu nurodė kreiptis į Saugumo skyrių⁵⁵.

Liepos 17 d. Pasų deputacija nagrinėjo keturių moterų prašymą dėl leidimo išvykti į užsienį. Tai buvo žinomos Lenkijos ir Lietuvos bajorės: Lietuvos didžiojo raštininko, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Centrinės deputacijos Teisingumo skyriaus vadovo Stanislovo Mirskio (*Stanisław Mirski*) žmona Stanislava (*Stanisława Koszczycówna Mirska*) su dukterimi, Vilniaus arklidininko Stanislovo Šumskio (*Stanisław Szumski*) žmona Marija Mirskyte-Šumskiene (*Maria z Mirskich Szumska*), Lietuvos dvaro maršalo Stanislovo Soltano (*Stanisław Soltan*) žmona Pranciška Teofilė Radvilaitė (*Franciszka Teofila Radziwiłłówna Soltanowa*) su vaikais bei Krokuvos seniūno Franciszeko Wielopolskio žmona Elżbieta Bielińska Wielopolska. Visų jų laukė tokia pati patikros Saugumo skyriuje procedūra⁵⁶. Įdomu tai, kad išvykti nusprendusių damų vyrai buvo aktyvūs sukilimo dalyviai.

⁵³ Organizacya Wydziału Bezpieczeństwa 17 lipca. Skład i obowiązki Deputacyi paszportowej, ten pat, p. 453.

⁵⁴ Pozwolenie wyjazdu za granic ob. Baumanowi, ten pat, p. 459.

⁵⁵ Pozwolenie wyjazdu za granic ob. Potockiej, Zabiłowej i innym, ten pat, p. 443.

⁵⁶ Pozwolenie ob. Mirskiej i innym wyjazdu za granic, ten pat, p. 444.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kaip ir Lenkijoje, asmens judumą kontroliuodavo ir kelionės dokumentus išduodavo dviejų lygių – centrinės ir lokalinės – sukilimo valdžios institucijos. 1794 m. balandžio 24 d. Vilniaus rotušėje paskelbus Lietuvos sukilimo aktą, buvo sudaryta sukilėlių vyriausybė – Lietuvos aukščiausioji tautinė taryba. Iš Lietuvos aukščiausiosios tautinės tarybos narių buvo suformuoti Aprūpinimo (lenk. *Opatrzienia*), Išdo (lenk. *Skarbu publicznego*), Saugumo (lenk. *Bezpieczeństwa publicznego*) ir Karinis (lenk. *Wojskowa*) skyriai, vadinamosios deputacijos, vykdžiusios įstatymų vykdomosios valdžios funkcijas⁵⁷.

Vienas iš Lietuvos aukščiausiosios tautinės tarybos veiklos tikslų buvo kontroliuoti, kad „joks pilietis neišvyktų iš šalies neturėdamas leidimo“⁵⁸. Šis reikalavimas buvo taikomas ir Tarybą sudarantiems asmenims. Tarybos veiklos reglamentas skelbė, kad „be Tarybos sutikimo arba įsakymo nė vienas iš Tarybos narių neturi teisės išvykti netgi iš Vilniaus“⁵⁹. Kaip ir Varšuvoje, taip ir Vilniuje, Tarybos išduodami leidimai išvykti buvo fiksuojami šios institucijos veiklos protokole. Pavyzdžiui, 1794 m. gegužės 20 d. Taryba išdavė leidimą jos nariui Ignotui Gelgaudui (*Ignacy Gielgud*) išvykti iš Vilniaus ir prisijungti prie Pranciškaus Sapiegos (*Franciszek Sapieha*) vadovaujamo dalinio⁶⁰. Gegužės 24 d. leidimas kelioms dienoms išvykti iš Vilniaus buvo suteiktas Raseinių delegatui Taryboje Pšeciševskiui (*Przecziszewski*)⁶¹.

Lietuvos aukščiausiosios tautinės tarybos Saugumo deputacija, į kurią buvo paskirti Lietuvos išdo raštininkas Benediktas Morikonis (*Benedykt Morykoni*), Lietuvos raštininkas Stanislovas Mirskis (*Stanislaw Mirski*), Minsko seniūnas Mykolas Bžostovskis (*Michał Brzostowski*), Lietuvos pakamaris Juozapas Katilas (*Józef Kocięł*), Valentinas Goreckis (*Walenty Gorecki*), kunigas Juozapas Mickevičius (*Józef Mickiewicz*), Vilniaus akademijos profesorius Simonas Makovskis (*Szymon Makowski*), Juozapas Mejeris (*Józef Meier*), Vilniaus miesto viceprezidentas Antanas Liachnickis (*Antoni Liachnicki*), Mykolas Daškevičius (*Michał Daszkiewicz*), Laurynas Gucevičius (*Wawrzyniec Gucewicz*) ir Vilniaus miestietis Leyko, turėjo „akylai stebėti, ar nėra įtartinų asmenų ir ar nekyla grėsmių piliečių ir gyventojų saugumui“⁶². Saugumo deputacija posėdžiavo pasidalijusi į kadencijas po tris narius⁶³.

Gegužės 10 d. Lietuvos aukščiausioji tautinė taryba patvirtino Saugumo deputacijos veiklos reglamentą, pavesdama jai atlikti pasų išdavimo ir asmens tapatybės patikros

⁵⁷ BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu, p. 575.

⁵⁸ Dalszy ciąg Ordynacyi Rady Narodu Litewskiego. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyzszej Rady*, 1794 05 21, 1794, nr 6.

⁵⁹ Ten pat.

⁶⁰ Dalszy ciąg z Dziennika Rady Tymczasowej Litewskiej. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyzszej Rady*, 1794 05 25, 1794, nr 7.

⁶¹ Dalszy ciąg z Dziennika Rady Tymczasowej Litewskiej. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyzszej Rady*, 1794 05 28, 1794, nr 8.

⁶² *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyzszej Rady*, 1794 05 04, 1794, nr 1; Uniwersal do woiewodztw y powiatow prowincyi W X Litt y miast wolnych, 1794 04 24. LMAVB RS, f. 2267-1448, l. 36.

⁶³ Ten pat, l. 36–36v.

funkcijas⁶⁴. Siekiant „užtikrinti viso krašto ir atskirų piliečių saugumą“, piliečiai buvo raginami pranešti žemių ir pavietų tvarkomosioms komisijoms apie Targovicos šalininkus, taip pat apie kitus įtartinus asmenis⁶⁵. Gegužės 24 d. aplinkkraščiu pavietų tvarkomosios komisijos ir miestų magistratai buvo įpareigoti vykdyti privalomą pasų išdavimą⁶⁶.

Tam tikrų pokyčių centrinėje sukilimo vadovybėje įvyko birželio pradžioje, kada T. Kosciuškos nurodymu vietoje Aukščiausiosios tautinės tarybos buvo įkurta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Centrinė deputacija, gyvavusi iki rugpjūčio 12 d. Struktūriškai Lietuvos centrinė deputacija buvo beveik identiška Aukščiausiajai tautinei tarybai. Deputaciją sudarė 7 skyriai: Tvarkos (lenk. *Porządku*), Saugumo (lenk. *Bezpieczeństwa*), Teisingumo (lenk. *Sprawiedliwości*), Išdo (lenk. *Skarbu*), Maisto (lenk. *Żywności*), Karinių reikių (lenk. *Potrzeb Wojskowych*) ir Tautinės instrukcijos (lenk. *Instrukcji Narodowej*). Pasų išdavimo kontrolė ir toliau liko Saugumo skyriaus žinioje. Šiam skyriui buvo patikėtos ir kitos gyventojų kontrolės funkcijos: įtarimų sukėlusiu asmenų dokumentų patikra, įtartinų asmenų sekimas ir sulaikymas, įtartinų asmenų namų revizija, kalėjimų priežiūra bei tėvynės išdavyste apkaltintų asmenų pristatymas į Kriminalinį teismą⁶⁷.

Lokalinės asmens judumo kontrolės institucijos ir jų veikla

Jau pirmojo sukilėlių dokumento – Krokuvos akto – 6 straipsnis skelbė, kad vienintelės ginkluotųjų pajėgų vado (t. y. Tado Kosciuškos) ir Aukščiausiosios tautinės tarybos nutarimų vykdytojos vaivadijose ir pavietuose bus tvarkomosios komisijos⁶⁸. Pirmoji sukilėlių vadovybės tvarkomoji komisija buvo sudaryta Krokuvoje, vėliau visoje šalyje susiformavo šių lokaliųjų institucijų tinklas. Lietuvoje tvarkomosios komisijos iki birželio 1 d. buvo pavaldžios Lietuvos aukščiausiajai tautinei tarybai, vėliau – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Centrinei deputacijai.

Kiekvieną tvarkomąją komisiją sudarė 7 skyriai: Tvarkos, Saugumo, Teisingumo, Išdo, Aprūpinimo, Karo reikalų ir Tautinės instrukcijos (t. y. Švietimo). Skyriuje dirbo po 3

⁶⁴ Ordynacya dla Deputacyi Bespieczentwa, Wilno: drukarnia Akademicka (?), 1794, l. 1–3. Spaudinys įrištas rinkinyje: *Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki. LMAVB Retų spaudinių skyrius*, L-18/2-380.

⁶⁵ Deputacya Bespieczentwa Publicznego, <...> w sprawie zgłaszania Komisjom Porządkowym uczestników spisku targowickiego. Wilno: drukarnia Akademicka (?), 1794, l. 1. Dokumentas rinkinyje: *Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki. LMAVB Retų spaudinių skyrius*, L-18/2-380. Atsišaukimas paskelbtas 1794 05 15.

⁶⁶ Uniwersal Rady przywiązujący formalność paszportowania przez Kommissye Cyw. W. y Por. y magistraty, Kommissya Porządkowa y Cyw. Woys. Pttu Telsz X Z., 1794 06 08. *LMAVB RS*, f. 267-1448, l. 15.

⁶⁷ Organizacya Deputacyji Centralnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1794 06 01. *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokóły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, p. 231.

⁶⁸ BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu, p. 581.

komisarus⁶⁹. Eduardo Brusoko atlikti tyrimai atskleidė, kad greta tvarkomųjų komisijų svarbų vaidmenį užtikrinant saugumą ir gyventojų judumo kontrolę atliko prižiūrėtojai, veikę smulkiausiuose administraciniuose teritoriniuose vienetuose – priežiūrose (lenk. *dozory*). Priežiūrų funkcionavimą įtvirtino gegužės 30 d. sukilimo vadovybės priimti nauji tvarkomųjų komisijų nuostatai. Prižiūrėtojas turėjo stebėti, ar paviete nepasirodė šnipų, dezertyrų, ar nėra agituojama prieš sukilimą ir valdžią. Pastebėjęs įtartinus asmenis, prižiūrėtojas turėjo imtis priemonių jiems sulaikyti arba pranešti vietos tvarkomajai komisijai. Jis turėjo sulaikyti valkatas ar žmones be nuolatinio darbo, o juos išardęs paskirti ūkininkams, amatininkams ar atiduoti į artimiausią karinį dalinį⁷⁰.

Detali Raseinių ir Telsių reparticipijų sukilėlių dokumentų analizė rodo, kad jau pačioje sukilimo pradžioje keliaujančių asmens dokumentų patikra rūpinosi valdžią į savo rankas perėmusios tvarkomosios komisijos, Žemaitijoje išlaikiusios civilinių karinių tvarkomųjų komisijų pavadinimą. Gegužės 7 d. Raseinių tvarkomosios komisijos pirmininkas, Ariogalos tijųnas Jonas Odachovskis (*Jan Odachowski*) bei komisijos nariai Stanislovas Daugirdas (*Stanislaw Dowgird*), Juozapas Slavočinskis (*Józef Slawoczynski*), Gasparas Giedraitis (*Gaspar Giedroyc*), Mykolas Koryzna (*Michał Koryzna*), Jokūbas Arnulskis (*Jakub Arnulski*) ir Kazimieras Čapkievičius (*Kazimierz Czapkiewicz*) kreipėsi į piliečius – kvietė prisidėti prie sukilimo ir imtis atsakomybės už saugumo Tėvynėje užtikrinimą. Kiekvienas pilietis buvo raginamas būti budrus ir siekti, kad nė vienas asmuo, „tiek tautietis, tiek ir svetimtautis, be šalyje išduoto paso negalėtų keliauti ir tuo labiau į užsienį išvykti“⁷¹. Kelionės pasų neturinčius ar įtartinus asmenis buvo nurodyta sulaikyti ir pristatyti pas atitinkamą pavieto ar žemės pareigūną, o jei tokio arti nėra – gabenti pas vietos kleboną, kad būtų pradėtas tyrimas siekiant išsiaiškinti, ar sulaikytasis asmuo nėra pavojingas⁷².

Siekdama užtikrinti gyventojų saugumą ir apsaugoti nuo „šnipų bei tuntais iš Kuršo ir Prūsijos plūstančių maskolių ir prūsų, taip pat visokių perėjūnų“, aktyvios judumo kontrolės ėmėsi pasienyje esanti Telsių reparticipijos tvarkomoji komisija. Gegužės 9 d. posėdyje komisarai W. Nagurskis, Juozapas Vizgintas (*Jozef Wizgintt*), Juozapas Bilevičius (*Jozef Bilewicz*) ir Ignotas Jucevičius (*Ignacy Jucewicz*) priėmė nutarimą, įpareigojantį visus Telsių reparticipijos piliečius, miestų ir miestelių gyventojus, muitinių tarnautojus ne tik akylai stebėti, kad nė vienas asmuo nekeliautų be paso, bet ir tokius asmenis sulaikius nedelsiant juos išardyti ir pristatyti į tvarkos komisiją ar artimiausio miesto magistratą⁷³.

Gegužės 22 d. nutarimu Raseinių komisija dar labiau sugriežtino gyventojų judumo kontrolę – įvedė reikalavimą kiekvienam gyventojui, išvykstančiam už savo gyvenamosios

⁶⁹ ASKENAZY, Szymon. Wstęp. Iš: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, p. LXX.

⁷⁰ BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu, p. 593.

⁷¹ Komisja cywilno wojskowa i porządkowa Rep. Rosiejnskiej, 1794 05 07. *VUB RS*, f. 114-15, l. 24.

⁷² Ten pat.

⁷³ Działo się w Telszach maja 9 dnia 1794 roku. *LMAVB RS*, f. 267-1448, l. 45.

valdos ribų, turėti pasą, patvirtintą atitinkamu komisijos, municipaliteto ar kito piliečio herbiniu antspaudu. Dokumentu neturintis asmuo privalėjo būti areštuotas. Teisminė atsakomybė grėšė kiekvienam, priglaudusiam paso neturintį asmenį ar leidusiam jam apsisototi nakvynei. Toks sugriežtinimas buvo susijęs su sukilimo vadovybės įvestu reikalavimu pristatyti į sukilėlių kariuomenę po vieną karį nuo kiekvieno dūmo, o tai paskatino slapstyti, dezertyruoti ir emigruoti⁷⁴.

Tą pačią dieną analogišką nutarimą dėl migracijos kontrolės priėmė ir Telšių komisija, vadovaujama komisaro Juozapo Bilevičiaus (*Jozef Bilewicz*). Atsižvelgdami į tai, kad Telšių repartacija ribojosi tiek su Prūsijos Karalyste, tiek ir su Kuršo kunigaikštyste, Telšių sukilėliai įvedė griežtas sankcijas ketinantiems emigruoti: visi, tiek piliečiai, tiek ir valstiečiai, mėginantys išvengti prievolės ginti savo kraštą ir bandantys kirsti valstybės sieną, buvo prilyginti tėvynės išdavikams. Už tokį nusikaltimą grėšė mirties bausmė pakariant. Telšių sukilimo vadovybė šį nutarimą išplatino visose parapijose, nurodydama klebonams jį išaiškinti liaudžiai suprantama žemaičių kalba⁷⁵.

Dezertyravimo mastai, įvairių perėjūnų gausa, kaip ir siekiai į sukilėlių kariuomenę mobilizuoti kuo daugiau karių, skatino sukilimo vadovybę griežtinti asmenų be dokumentų kontrolę. Birželio 10 d. Raseinių repartacijos civilinė karinė tvarkomoji komisija išleido aplinkrašį, nurodantį „liaudžiai suprantama žemaičių kalba“ visose parapijose skelbti sukilėlių vadovybės nutarimus, tarp jų ir „visus piliečius įpareigojantį reikalavimą“ nepraleisti iš savo parapijos ribų „be pasų keliaujančiųjų asmenų, visokių darbo neturinčių perėjūnų, elgetų ir valkatų“, bet tokius asmenis sulaikyti ir pristatyti į komisiją⁷⁶.

Liepos 4 d., atsižvelgdama į sukilėlių kariuomenės brigadininko Sulistrovskio (*Sulistrowski*) atsiųstą raportą, sukilimo vyresnybės pavedimus bei nepakankamą įgyvendinimą ankstesniųjų aplinkraščių dėl slėpimo asmenų be dokumentų, Raseinių sukilėlių vadovybė įvedė griežtas sankcijas tiek už dezertyrų laikymą, tiek ir už slėpimą asmenų, neturinčių pasų. Migracijos kontrolės įstatymų nesilaikantiems piliečiams buvo numatytos 200 lenkiškų auksinų baudos, skiriamos nuo kiekvienos valdos. Be to, asmenys, slapstantys dokumentų neturinčius žmones, buvo paskelbti tėvynės priešais ir turėjo būti sulaikomi bei perduodami Kriminaliniam sukilimo teismui. O asmenys, įskundę nusikaltėlius, galėjo tikėtis karinės vadovybės apdovanojimo⁷⁷.

Analogiški nurodymai dėl gyventojų judumo kontrolės buvo priimti ir kitų paviatų tvarkomųjų komisijų sesijose. Archyvų ir bibliotekų fonduose išlikę įvairių Abiejų Tautų Respublikos lokalinių institucijų išduoti kelionių dokumentai sudaro galimybes nustatyti, kiek praktiškai buvo laikomasi pasų išdavimo reglamentų, ir atskleisti keliaujančių asmenų patikros sistemą 1794 m. sukilimo metu.

⁷⁴ Komisja cywilno wojsowa i porządkowa Rep. Rosiejnskiej, 1794 05 22. *VUB RS*, f. 114-15, l. 31.

⁷⁵ Działo się w Telszach na sessyi 22 dnia maja 1794. *LMAVB RS*, f. 267-1448, l. 6v-77.

⁷⁶ Komisja cywilno wojskowa i porządkowa Rep. Rosiejnskiej, 1794 06 10. *VUB RS*, f. 114-15, l. 34.

⁷⁷ Komisja cywilno wojskowa i porządkowa Rep. Rosiejnskiej, 1794 07 04. *VUB RS*, f. 114-15, l. 41.

Pasų išdavimo praktika ir keliaujančių asmenų kontrolė

Remdamiesi išlikusiais asmens dokumentais galime teigti, kad sukilimo laikotarpiu civiliai asmenys, ketinantys išvykti, dėl kelionės dokumentų išdavimo dažniausiai kreipdavosi į vietos tvarkomąsias komisijas ar šių institucijų įgaliotuosius asmenis. Antai Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje saugomas 1794 m. liepos 2 d. Kauno tvarkomosios komisijos išduotas leidimas dviem vengrams – Motiejui ir Andriui Šikaloms (*Mateusz Szykało, Jędziej Szykało*)⁷⁸ – vykti į Balstogę. Šis dokumentas išduotas laikantis sukilimo vadovybės numatytos tvarkos ir iš esmės yra artimas 1790–1792 m. laikotarpiu civilinių karinių komisijų išduotiems pasams. Kauno tvarkomosios komisijos išduotas pasas – tai nedidelė (17,8 pločio ir 10,3 cm aukščio) popieriaus skiautėje ranka, lenkų kalba surašytas dokumentas, kurio autentiškumą patvirtina juodo tušo tvarkomosios komisijos antspaudas bei pasą išdavusių pareigūnų parašai. Pase ne tik įvardyti asmenys, kuriems šis dokumentas suteikiamas⁷⁹, bet ir nurodoma jų tautybė („vengrai“) bei kelionės maršrutas („tiesiu keliu į Balstogę“). Pabaigoje fiksuojama paso išdavimo vieta (Kaunas) ir data (1794 m. liepos 2 d.). Pasą parašais patvirtino komisaras Petras Frentzelis (*Piotr Frentzel*) ir raštininkas Leonas Dragultas (*Leon Dragult*). Pasis buvo užregistruotas Kauno pavieto tvarkomosios komisijos išduodamų dokumentų registre 39-uju numeriu. Šią registraciją liudija įrašas paraštėje, dešinėje paso pusėje.

Tai, kad keliautojų tapatybė ir dokumentai buvo tikrinami kiekviename jų kelionės punkte, įrodo Motiejui ir Andriui Šikaloms Kauno tvarkomosios komisijos išduoto paso reverse įrašytos kitų sukilimo institucijų žymos. 1794 m. liepos 3 d. vengrai atvyko į Prienus ir užsiregistravo Prienų tvarkomojoje komisijoje. Registracijos faktą užfiksavo Prienų civilinis karinis komisaras Pranciškus Šredzinskis (*Franciszek Szredzinski*), paso paraštėje įrašydamas registracijos Prienuose numerį (Nr. 471). Liepos 4 d. paso turėtojai buvo laisvai praleisti pro Vasilkovo miestą, o Gardino pavieto Saugumo deputacijos intendantas Adomas Mojkovskis (*Adam Moykowski*) šį faktą užfiksavo paso reverse. Liepos 6 d. abu vengrai prisistatė į Balstogės komendantūrą, o įrašą apie jų atvykimą pase padarė Karūnos vėliavininkas Vaitiekus Lipskis (*Woyciech Lipski*)⁸⁰.

Išliko ir pasų, kuriuos išdavė ne tvarkomosios komisijos, bet kitos valdžios institucijos. Pavyzdžiui, 1794 m. liepos mėn. Lietuvos Bresto ekonomijos Dubinskių raktos ekonomas V. Kolendovskis (*W. Kolędowski*) išdavė leidimą žydui Mortkai Leibovičiui (*Mortka Leybowicz*) laisvai vykti į Vengrovą ir atgal⁸¹, o Bielsko tvarkomosios komisijos įgaliotimu Balstogėje pasus išduodavo „pilietį komisarą Liubovickį (*Lubowicki*) pavaduojantis

⁷⁸ Paszport od Komissyj Porządkowey Pttu Kowiens., 1794 07 02, Kaunas. VUB RS, F5-F98-28149.

⁷⁹ Atkreiptinas dėmesys į tai, kad skirtingose vietose skirtingai įvardijami paso turėtojai – išduodant pasą įrašyta *Mateuszowi Szykałowi Jędziejowi Sokołowi*, o patvirtinant atvykimą į Balstogę, abu asmenys įvardyti ta pačia *Szykało* pavarde.

⁸⁰ Paszport od Komissyj Porządkowey Pttu Kowiens., Kaunas, 1794 07 02. VUB RS, F5-F98-28149, l. 1v.

⁸¹ Z Klucza Dubińskiego Ekonomii Brzeskiej, w Dworze Dubińskie, 1794 07 21. VUB RS, F5-F98-28158.

Antanas Pšygodzkiš (*Antoni Przygodzki*)⁸². Išlikęš 1794 m. liepos 8 d. A. Pšygodzkišo išduotas pasas vykti į Varšuvą ketinančiam Grigorijui Žučkovskiui (*Grzegorz Żuczkowski*) rodo, kad šis lokalinės institucijos kelionės dokumentas galiojo tik iki Bielsko, kur vietos tvarkomoji komisija turėjo suteikti naujus, tolesnei kelionei reikalingus, dokumentus⁸². Paso reverse įrašytas registracijos numeris, žymintis dokumento eiliškumą pasų registru knygoje, rodo, kad iki liepos mėn. Balstogėje buvo išduoti 142 pasai. Pastebėsime, kad Grigorijui Žučkovskiui išduotas pasas antspaudootas būtent sukilimo pasams skirtu antspaudu – apskritime įrašytu šūkiu „LAISVĖ, VIENTISUMAS IR NEPRIKLAUSOMYBĖ“ (*Wolność, Całość y Niepodległość*).

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad sukilimo metu leidimus išvykti vizuodavo arba tvarkomosios komisijos įgalioti asmenys, arba kiti atsakingi arčiausiai esančios valstybinės institucijos pareigūnai. Sukilimo laikotarpiu teisę išduoti leidimus-pasus taip pat turėjo miestų magistratai. Kariškiams pasus išduodavo karinė sukilimo vadovybė.

Miesto valdžios institucijų išduoto paso pavyzdys yra Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas Tykotino miesto magistrato leidimas Berkai Charlapovičiui, Tykotino pirkliui, vykti į Sokolovo turgų ir į kitus miestus prekybos tikslais. Pasą parašais ir Tykotino magistrato antspaudu patvirtino J. Morozevičius (*Morozewicz*) ir Vaitiekus Kožinskis (*Woyciech Korziński*)⁸³. Tik pareigūno parašu, bet ne antspaudu patvirtintas 1794 m. liepos 12 d. Lietuvos Bresto prezidento Vaitiekaus Reimerio (*Woyciech Reymmer*) išduotas leidimas Mikalojui Tadeušui Bogušui (*Michał Tadeusz Bohusz*) keliauti iš Lietuvos Brastos į Volčyną⁸⁴. Kaip liudija įrašas dokumento reverse, Lietuvos Brastos tvarkomosios komisijos saugumo protokole šis pasas užregistruotas 1794 m. liepos 14 d., tačiau nenurodytas registracijos numeris. Averse esantis Nr. 414 vargu ar gali būti laikomas paso registracijos numeriu.

Lietuvos valstybės istorijos archyve, Oginskių fonde, saugomas 1794 m. gegužės 17 d. Vilniaus miesto prezidento Antano Tyzenhauzo išduotas pasas Mykolui Kleopui Oginskiui vykti į Sokolovą Lenkijoje⁸⁵. Pasas patvirtintas miesto antspaudu. Išlikusios

⁸² „Umocowany od Prześwietney Kommissyi Porządkowej Ziemi Bielskiej do dawania paszportów, daję niniejszy mój paszport Grzegorzowi Żuczkowskiemu, jadącemu do Warszawy, który w Bielsku ma uzyskać dla siebie paszport od Komisji. Za którego upraszam wszelką zwierzchność aby nie był nigdzie turbowany. Który paszport dla lepszej wiary ręką moją podpisuję. Datt w Białym Stoku 1794 dnia 8 Julii Ant. Przygodzki zastępujący miejsce obywatela Lubowickiego komis”. 1794 07 08. VUB RS, F5-F98-28150. Paso dydis 20 x 17 cm.

⁸³ Urząd Magdeburyi J. K. Mci Miasta Tykocina zaswiadcza, 1794 06 26. VUB RS, F5-F98-28142.

⁸⁴ „W niebytności Prześwietney Komissyi W-a Brzgo jadącemu za własnymi interesami obywatelowi Mikołajowi Tadeuszowi Boguszowi daję niniejszy Paszport w drogę do Wolczyna tam i nazad powracającemu, któremu ażeby wszędy dana była wiara od przechodzących Komend i od całej powszechności upraszam. Datt. W Brześciu Litt. Julii 12 Dnia 1794 Roku. – Woyciech Reymers Przezydent M. Rzpłtej Brz. Litt.”, Brześć Litt., 1794 07 12. VUB RS, F5-F98-28155.

⁸⁵ Paszport JPu Michałowi Ogińskiemu Obywatelowi Radnemu Litewskiemu jadącemu do Sokołowa samopiąt pięćo Koñmi ażeby wolny był przejazd, 1794 05 17. LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 68, l. 1–iv. Dokumento publikacija su vertimu į lietuvių kalbą: ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis. Diplomas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*, p. 244–245.

vizos M. K. Oginskio pase rodo, kad gegužės 19 d. keliautojas buvo patikrintas Merkinės pavieto civilinės karinės tvarkomosios komisijos komisarų, o gegužės 20 d. M. K. Oginskis pasą užregistravo Gardino pavieto Saugumo deputacijoje, kuri laidavo paso turėtojui „visokeriopą saugumą“⁸⁶.

Kariškiams leidimus išvykti suteikdavo aukštesnio rango pareigūnai. Tokio paso pavyzdys yra 1794 m. birželio 28 d. kariuomenės stovykloje prie Šumsko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ginkluotųjų pajėgų vado generolo leitenanto Mykolo Vielhorskio (*Michał Wielhorski*) išduotas kelionės dokumentas minėtajam Mykolui Oginskiui, vykstančiam į Vieną⁸⁷.

Gausūs naratyviniai sukilimo laikotarpio šaltiniai atskleidžia sunkumus, su kuriais susidurdavo išvykti į užsienį ketinę asmenys. Daugiausia keblumų kildavo dėl pasų išdavimo užsieniečiams, ypač Varšuvoje rezidavusiems užsienio diplomatinio korpuso atstovams. Pasų išdavimą perėmus sukilėlių vyriausybei, išvykti ketinantys diplomatai dėl leidimų privalėjo kreiptis į Laikinąją pavaduojančiąją tarybą, vėliau – į Aukščiausiąją tautinę tarybą. Paradoksaliai tai, jog užsienio pasiuntiniams teko kreiptis į sukilėlių vadovybę, kurios nepripažino juos delegavę valdovai. Sukilėlių vadovybė neskubėjo suteikti leidimų išvykti. Antai 1794 m. balandžio 20 d. Laikinoji pavaduojančioji taryba atsisakė išduoti pasą išvykti ketinusiame Saksonijos dvaro patikėtiniui Gesnitzui⁸⁸.

Tai, kad pasų išdavimas priešišku Abiejų Tautų Respublikai valstybių diplomatams buvo naudojamas kaip priemonė siekti tam tikrų politinių sukilimo tikslų, rodo Prūsijos pasiuntinio Ludwiko Buchholzo pavyzdys. Dar balandžio 19 d. jis kreipėsi į karalių Stanislovą Augustą Poniatovskį, prašydamas leidimo išvykti⁸⁹. Tačiau birželio 7 d. leidimas išvykti ir kelionei būtini pasai dar nebuvo gauti. Pasiuntinys nebetikėjo, kad pasus gaus, nebent kreiptųsi dėl jų į Aukščiausiąją tautinę tarybą. Frydrichui Vilhelmui II jis rašė: „Kalbama, kad valdžia privalo atsakyti už reziduojančių užsienio valstybių atstovų saugumą ir kad ambasadoriai privalo dėl pasų tartis su valdžia, kadangi karalius, prie kurio pasiuntiniai yra akredituoti, pripažino naująją valdžią. Čia labai dažnai pateikiama analogija su Paryžiumi, kur užsienio pasiuntiniai tuo klausimu kreipėsi į merą <...>.

⁸⁶ 1794 Ru maja 20 Dnia Takow Paszport na Sesyi Deputacyi Bezpieczeństwa Pttu Grod był prezentowany, wszelkie Bezpieczeństwo dla JP Ogińskiego też Deputacya Bezpieczeństwa ostrzega. Józef Bobiński Kom: Prez, L. Pancerzyński Chor. y Komisarz Marcin Chołewiński Komissarz. *LVIA*, f. 1177, ap. 1, b. 68, l. 1v.

⁸⁷ Michał Wielhorski General Lieut. Komendujący Siłą Zbroyną WXLitt Jadącemu do Wiednia w Interesach Obywatelskich Michałowi Oginskiemu o wolny przejazd wszystkie Zwierschnosci Krajowe upraszam a Woyskowym Zalecam, 1794 06 28. *LVIA*, f. 1177, ap. 1, b. 67, l. 1. Dokumento publikacija su vertimu į lietuvių kalbą: ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis. Diplomatas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*, p. 249–251.

⁸⁸ *Akty powstania Kościuszki*. T. 1: *Protokóły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, s. 10–11.

⁸⁹ Buchholtz do Fryderyka Wilhelma II, 1794 04 19. Iš: KOCÓJ, Henryk. *Relacje posła pruskiego Ludwiga Buchholtza o insurekcji kościuszkowskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004, s. 135.

Pagaliau čia nebegalima į karalių kreiptis kitaip, kaip tik per pareigūnus, įeinančius į Tarybos sudėtį.⁹⁰

Birželio 18 d. L. Buchholtzas vis dar laukė pasų ir prašomo eskorto išvykti iš šalies⁹¹. Tik birželio 22 d. jis gavo tokį leidimą. Laiške Prūsijos karaliui pasiuntinys pranešė, kad gavo pasus ir būtiną eskortą tiek sau, tiek ir visiems pasiuntinybės nariams, tačiau tik po derybų su sukilėlių valdžia. L. Buchholtzas sukilimo vadovybei pažadėjo, jog Prūsijos karalius nesudarys kliūčių išvykti iš Berlyno Abiejų Tautų Respublikos reikalų patikėtiniui Bernardui Zabłockiui, o lenkų karaliaus komisarui ponui Henningui leis išvykti iš Dancingo (dabar – Gdanskas)⁹².

Įdomu tai, kad Prūsijos pasiuntinio korespondencija detalizuoja Varšuvos sukilėlių vykdytą išvykstančiųjų diplomatinio rango asmenų patikros procedūrą: „Buvo sudarytas detalus <...> daiktų, skrynių sąrašas, nustatytas visų sidabrinių daiktų <...> svoris, taip pat buvo labai smulkiai surašyti visi tarnai ir pasiuntinybės personalas. Visiems šiems niekam sugaišta visa diena. 23 dienos rytą vienas karininkas ir 25 tautinės kavalerijos raiteliai palydėjo mane ir visą pasiuntinybę su viskuo, kas mums priklausė, iki pat miesto sienos <...>. Muitininkai netikrino skrynių, kadangi jos buvo užantspauduotos išvakarėse. Visuomenė nesidomėjo mano išvykimu ir nedarė man jokių kliūčių.“⁹³ Išvykimas su ginkluota lenkų palyda Prūsijos diplomatui kainavo 247 dukatus – tokią sumą L. Buchholtzas nurodė laiške Frydrichui Vilhelmui II, prašydamas atsiųsti pinigų sąskaitai apmokėti⁹⁴.

Išvados

XVIII a. antroje pusėje Europoje intensyviai augant valstybės administraciniam aparatui, pasų išdavimas ir asmens judumo kontrolė buvo perduodama policinėms institucijoms, turėjusioms rūpintis šalies vidaus saugumu bei sekti valstybei pavojingus asmenis. Centralizuotose valstybėse imta įvedinėti bendrus pasų formuliarius. Asmens duomenys, įrašomi pase, buvo nuosekliai pildomi. XVIII a. paskutinių dešimtmečių kelionės dokumentuose, be vardo, profesijos, kelionės tikslo ir maršruto, pradėti fiksuoti ir fiziniai asmens bruožai (amžius, ūgis, plaukų ir akių spalva, veido forma ir kt.). Abiejų Tautų Respublikoje analogiški reikalavimai asmens tapatybės dokumentams pradėti taikyti Ketverių metų seimo laikotarpiu.

⁹⁰ Buchholtz do Fryderyka Wilhelma II, 1794 06 07, ten pat, p. 172–173.

⁹¹ Buchholtz do Fryderyka Wilhelma II, 1794 06 18, ten pat, p. 179.

⁹² Buchholtz do Fryderyka Wilhelma II, 1794 06 21, ten pat, p. 183.

⁹³ Ten pat, p. 184.

⁹⁴ Buchholtz do Fryderyka Wilhelma II, 1794 07 01, ten pat, 187; ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis. Diplomas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*, p. 196.

Revoliucijų ir sukilimų metu asmens judumo kontrolė Vakarų Europoje ypač padidėjo. Asmens tapatybę patvirtinantys dokumentai buvo būtini ne tik išvykstant į užsienį, bet ir keliaujant šalies viduje. Buvo įvestas privalomas pasų registravimas pasų registrų knygoje bei keliautojo patikra kiekvienoje užkardoje.

Tado Kosciuškos sukilimo vadovybė nuo pat pirmųjų veiklos dienų ypatingą dėmesį skyrė atvykstančių ir išvykstančių asmenų kontrolei. Sukilimo laikotarpiu judumo kontrolės ir asmens tapatybės dokumentų išdavimo funkcijas vykdė dviejų lygių institucijos – centrinė Lenkijos ir Lietuvos sukilimo vadovybė bei lokalinės institucijos – tvarkomosios žemių komisijos, kai kuriose vietovėse išlaikiusios civilinių karinių komisijų pavadinimą, ir miestų magistratai. Kariuomenėje tarnaujantiems asmenims leidimus išvykti suteikdavo karinė vadovybė.

Varšuvoje nuo 1794 m. balandžio vidurio iki gegužės pabaigos pasų išdavimas buvo patikėtas Pasų deputacijai, pavaldžiai Laikinosios pavaduojančiosios tarybos Saugumo skyriui. Pasų deputacija veikė laikydamasi sukilimo vadovybės patvirtinto veiklos reglamento. Nuo gegužės 28 d. iki sukilimo nuslopinimo Pasų deputacijos veikla buvo subordinuota Aukščiausiosios tautinės tarybos Saugumo skyriui. Centrinės sukilėlių vadovybės išduodami pasai buvo antspauduojami apskritu sukilimo antspaudu, kurio vaizdujyje lenkų kalba buvo įrašytas sukilimo šūkis „LAISVĖ, VIENTISUMAS IR NE-PRIKLAUSOMYBĖ“ (*Wolność, Całość y Niepodległość*).

Vilniuje leidimus išvykti išduodavo ir asmens tapatybės patikrą vykdė Lietuvos aukščiausiosios tautinės tarybos, o nuo 1794 m. birželio 1 d. – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Centrinės deputacijos Saugumo skyriaus Pasų deputacija.

Sukilimo vadovybei siekiant užtikrinti saugumą šalies viduje, atpažinti svetimšalius, žinoti, iš kur jie atvyko, kokių tikslu ir kur keliauja, bei užkirsti kelią asmenims dezertyuoti ir išvengti atlikti karo prievolę, judumo kontrolė buvo nuosekliai griežtinama. Saugumo skyriams pavaldžioms pasų deputacijoms buvo keliamas tikslas įvesti bendrą pasų formuliarą, reikalavimai išduodamiems kelionės dokumentams buvo nuosekliai standartizuojami ir tobulinami, o dokumentų išdavimo tvarka – nuolat griežtinama, Vakarų Europos šalių pavyzdžiu įvedant išduodamų pasų registrų knygas ir privalomą pasų vizavimą kelionės metu.

Sukilimo vadovybės įvesta administracinė asmens judumo kontrolės sistema buvo panaši į 1790–1792 m. civilinių karinių komisijų taikytą pasų išdavimo sistemą, tačiau dėl laiko stokos nei Lenkijoje, nei Lietuvoje sukilimo laikotarpiu nebuvo įtvirtintas bendras paso formuliaras.

T. Kosciuškos sukilimo laikotarpiu išduodamuose tiek centrinių, tiek lokaliųjų institucijų kelionės dokumentuose taip pat nebuvo reikalavimo fiksuoti fizinius asmens bruožus.

Reikalavimas kiekvienam asmeniui, išvykstančiam už savo gyvenamosios vietos ribų, turėti tapatybę patvirtinantį dokumentą atitiko bendrąsias Vakarų Europos asmens judumo kontrolės griežtinimo tendencijas sukilimų ir revoliucijų epochoje.

Archyviniai šaltiniai

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAVB RS)

Kommissya Cyw: Woy: Pttu Grodz: wydaje ninieyszy Paszport JW JPanu Mateuszowi Zyniewowi Staroscie Berznickiemu, 1792 06 19, f. 20-3646.

Kommissya Porządkowa Cywilno-Woyskowa Xięstwa Mazowieckiego Ziemi Warszawskiej, 1792 07 27, f. 21-2116.

1794 m. sukilimo Žemaitijoje dokumentų nuorašai. Telšių civilinės karinės tvarkomosios komisijos veiklos protokolo nuorašai, f. 267-1448.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius (LMAVB Retų spaudinių skyrius)

Dokumenty powstania 1794 r. w Polsce i Litwie: 92 dokumenty T. Kościuszki, L-18/2-380.

Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA)

Protokoł Kommissyi Cywilno Woyskowej Powiatu Braslawskiego, 1790, f. SA, b. 15383.

Michał Wielhorski Generał Lieut. Komendujący Siłą Zbroyną WXLitt Jadącemu do Wiednia w Interesach Obywatelskich Michałowi Oginskiemu o wolny przejazd wszystkie Zwierschnosci Krajowe upraszam a Woyskowym Zalecam. Siej w Obozie pod Szumskim, 1794 06 28, f. 1177, ap. 1, b. 67.

Praszport JPu Michałowi Ogińskiemu Obywatelowi Radnemu Litewskiemu jadącemu do Sokolowa samopiąt pięcio Koñmi ażeby wolny był przejazd, 1794 05 17, f. 1177, ap. 1, b. 68.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS)

Uniwersały Komissyi Cywilno woyskowej i Porządkowej Repartycy Rosieynskiej co do słowa od Roku 1789 mca Grudnia 20 dnia w tey księdze spisane, f. 114-15.

Paszport od Komissyi Porządkowej Pttu Kowiens., 1794 07 02, F5-F98-28149.

Umocowany od Przeswietny Kommissyi Porządkowej Ziemi Bielskiej do dawania paszportow, 1794 07 08, F5-F98-28150.

Z Klucza Dubinskiego Ekonomij Brzeskiej, 1794 07 21, F5-F98-28158.

Urząd Magdeburyi J. K. Mci Miasta Tykocina zaswiadcza, 1794 06 26, F5-F98-28142.

W niebytności Przeswietney Komissyi W-a Brzgo, 1794 07 12, F5-F98-28155.

Šaltiniai ir literatūra

1. *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. I. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1918.
2. *Jerzego Kalksteina pamiętnik o rewolucji w Polsce 1794 roku*. Poznań: Nakładem „Tygodnika Wielkopolskiego”, czcionkami Ludwika Merzbacha, 1873.
3. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyższej Rady*, 1794 05 04, nr 1.
4. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyższej Rady*, 1794 05 21, nr 6.
5. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyższej Rady*, 1794 05 25, nr 7.
6. *Gazeta Narodowa Wileńska. Za rozkazem najwyższej Rady*, 1794 05 28, nr 8.
7. KOCÓJ, Henryk. *Relacje posła pruskiego Ludwiga Buchholtza o insurekcji kościuszkowskiej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004.
8. *Volumina Legum*, t. X: *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego z 1793 roku*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1952.
9. ASKENAZY, Szymon. Wstęp. Iś: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. 1. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1918.
10. BYBEE, Howard C.; HOUZÉ, Annick. Nineteenth-Century French Passport Laws and Documents. *BYU Family Historian*, Vol. 6, No. 1.
11. BRUSOKAS, Eduardas. Valstybės valdžios institucijos 1794 m. sukilimo metu. Iś: *Modernios administracijos tapšmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 metais: kolektyvinė monografija*. Sud. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Liudas Glemža, Valdas Rakutis, Robertas Jurgaitis, Eduardas Brusokas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 569–610.
12. CAPLAN, Jane; TORPEY, John. C. (ed.). *Documenting Individual Identity – The Development of State Practices in the Modern World*, ed. by. New Jersey: Princeton University Press, 2001.
13. DENIS, Vincent; MILLIOT, Vincent. Police et Identification dans la France des Lumières. *Genèses*, No. 54, Mars 2004.
14. DENIS, Vincent. *Une histoire de l'identité: France, 1715–1815*. Seyssel: Champ Vallon, 2008.
15. DZWONKOWSKI, Włodzimierz. Wstęp. Iś: *Akty powstania Kościuszki*, t. 1: *Protokoły i dzienniki Rady Zastępczej Tymczasowej i Rady Najwyższej Narodowej*, cz. I. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1918.
16. GROEBNER, Valentin. *Der Schein der Person: Steckbrief, Ausweis und Kontrolle im Europa des Mittelalters*. München, 2004.
17. GROEBNER, Valentin. *Who are you? Identification, deception, and surveillance in early modern Europe*. Translated by Mark Kyburz and John Peck. Zone Books, Brooklyn NY, 2007.
18. JĘDRZEJEWSKI, Przemysław. Akta komisji porządkowych cywilno-wojskowych (1790–1794). *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 2013, t. XIX.
19. JĘDRZEJEWSKI, Przemysław. Krakowska Komisja Porządkowa w dobie powstania kościuszkowskiego. *Krakowski Rocznik Archiwalny*, 2015, t. 21, p. 53–74.

20. MILLIOT, Vincent. La mobilité des personnes: un laboratoire du contrôle social? Iš: MOATTI, Claudia; KAYSER, Wolfgang (dir). *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2007, p. 25–34.
21. MILLIOT, Vincent. La surveillance des migrants et des lieux d'accueil à Paris du XVIe aux années 1830. Iš: *La Ville promise. Mobilité et accueil à Paris (fin XVIIe-début XIXe siècles)*. Dir. Daniel Roche. Paris: Fayard, 2000, p. 21–76.
22. MILLIOT, Vincent. Urban Police and the Regulation of Migration in Eighteenth-Century France. Iš: *Gated Communities? Regulation Migration in Early Modern Cities*. Bert de Munck, Anne Winter (ed.). Farnham: Ashgate, 2012, p. 135–157.
23. MOATTI, Claudia; KAYSER, Wolfgang (dir). *Gens de passage en Méditerranée de l'Antiquité à l'époque moderne: procédures de contrôle et d'identification*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2007.
24. PERTUÉ, Michel. La police des étrangers sous la révolution française. Iš: *Police et migrants en France, 1667–1939: questions et résultats*, p. 63–74 [žiūrėta 2019 02 05]. Prieiga internete: <<https://books.openedition.org/pur/21038>>.
25. ROGUSKI, Mirosław. Działalność Deputacji Komisji Porządkowej ziemi liwskiej. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 2004, t. 1, p. 97–114.
26. ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginski. Diplomatas, politikas, ministras ir jo pasų kolekcija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013.
27. TORPEY, John. *The Invention of Passport. Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, New York, 2000.
28. TORPEY, John. Le contrôle des passeports et la liberté de circulation. Le cas de l'Allemagne au XIXe siècle. *Genèses*, 1998, No. 30, p. 53–76 [žiūrėta 2019 02 10]. Prieiga internete: <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/genes_1155-3219_1998_num_30_1_1496>.
29. WILKOSZEWSKI, Aleksander. Komisje porządkowe koronne za powstania kościuszkowskiego. *Przegląd Historyczny*, 1929, No. 28/2, p. 219–286.
30. ŻALIŃSKI, Wojciech. *Kraj. Emigracja. Niepodległość. Studia i szkice*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006.

Freedom of Movement: Mobility Control during the Kościuszko Uprising

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Vytautas Magnus University, Education Academy, Ševčenkos St. 31, Vilnius
e-mail ramune.smigelskyte-stukiene@vdu.lt

Summary

The article analyses the development of mobility control in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Tadeusz Kościuszko Uprising of 1794. Based on the documentation of the central uprising institutions and the local regulatory commissions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the article reveals the administrative mobility control system introduced by the uprising leadership and shows that this system reflected the general tendencies of tightening migration control undertaken by revolutionary governments in Europe during the modern era.

From the first days the leadership of the Kościuszko Uprising paid special attention to the control of arriving and departing persons. During the uprising the functions of mobility control and the issue of personal identification documents were performed by two-level institutions – the central leadership of the Polish-Lithuanian Commonwealth and local institutions – regulatory land commissions, which retained the name of civil military commissions in some places, as well as city magistrates. The military leadership issued permits of departure to the persons serving in the army.

From the middle of April to the end of May 1794 the issue of passports in Warsaw was the responsibility of the Passport Deputation subordinate to the Security Department of the Provisional Deputy Commission. The Passport Deputation functioned in accordance with the regulation approved by the uprising leadership. From 28 May until the suppression of the uprising the activities of the Passport Deputation were subordinated to the Security Department of the Supreme National Council. The passports issued by the central uprising leadership were endorsed with a round seal of the uprising bearing a Polish slogan “FREEDOM, UNITY AND INDEPENDENCE” (Wolność, Całość y Niepodległość). In Vilnius departure permits were issued and the verification of personal identity was carried out by Lithuanian Supreme National Council; from 1 June 1794, this function was performed by the Passport Deputation of the Security Department under the Central Deputation of the Grand Duchy of Lithuania.

Whereas the uprising leadership sought to ensure domestic security, to identify foreigners, to know where they came from, for what purposes and where they travelled as well as prevent desertion and avoidance of military service, mobility control was continuously tightened up. Passport deputations subordinate to security departments had the goal to introduce a unified passport form; the requirements for travel documents were consistently standardised and

improved; the procedure of the issue of documents was constantly tightened up by introducing the register books for issued passports and the mandatory stamping of passports with a visa by the example of Western Europe.

The administrative mobility control system introduced by the uprising leadership was close to the passport issue system applied by civil military commissions in 1790–1792, but, due to the lack of time, a unified passport form was neither established in Poland nor Lithuania during the period of the uprising.

There was no requirement to record the person's physical features in the travel documents issued by central or local institutions during the period of the Kościuszko Uprising. The requirement for every person departing outside his/her residence area to hold a personal identification document complied with the general tendencies of tightening the mobility control in Western Europe in the era of uprisings and revolutions.

Įteikta / Received 2019 03 20
Priimta / Accepted 2019 05 28